Bi -quarterly

Rural Development and Extension Studies

Journal Homepage: https://jrdes.znu.ac.ir/

University of Zanjan

Escalation of Water Conflicts into Social Violence and Its Consequences: A Thematic Analysis of Stakeholders' Experiences in the Downstream Karkheh Basin

Sedigheh Ghafari[1], Mehdi Ghorbani[۲*], Ali Salajegheh[2], Ahmad Naderi[3], Mansur Ghanian[4]

1. Ph.D. Graduate, Department of Reclamation of Arid and Mountainous Regions, Faculty of Natural Resources, University of Tehran, Karaj, Iran.

2. Professor, Department of Reclamation of Arid and Mountainous Regions, Faculty of Natural Resources, University of Tehran, Karaj, Iran.

3. Associate Professor, Department of Anthropology, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

4. Professor, Department of Human Geography & Rural Planning, Agricultural Sciences & Natural Resources University of Khuzestan, Mollasani, Iran.

* Corresponding Author, mehghorbani@ut.ac.ir

Received Date:	Revise Date:	Accepted Date:	Published Date:
07/07/2026	31/08/2026	17/10/2026	21/11/2026

Article Info

Research Paper

Volume 11, Issue 4, Autumn and Winter 2026

Pages 1-22

Abstract

Water scarcity in the Karkheh River Basin and Khuzestan Province has, in recent years, moved beyond a purely environmental and technical issue and has instead become a context for the emergence of social tensions and violence. This study aims to explain the process through which water-related conflicts escalate into social violence and to analyze their consequences in the downstream areas of the Karkheh Basin. Data were collected through 26 semi-structured interviews with farmers, livestock keepers, and representatives of water-related institutions. The interviews continued until theoretical saturation was reached, and the resulting data were analyzed using thematic analysis. The main theme of the study is the "escalation of water-related conflicts into social violence," which is organized into five sub-themes: "civil resistance and claim-making," "structural violence and inequality," "physical violence and human casualties," "psychological consequences and social disintegration," and "social and economic impacts." The findings indicate that water related conflicts are not only a direct outcome of physical water scarcity but also emerge within a context shaped by structural violence, perceived injustice, and weak institutional accountability. Civil resistance represents the threshold between passive acceptance and active conflict, which, in the absence of effective institutional response, escalates into direct violence and social fragmentation. By presenting a conceptual model of the escalation process of water-related conflicts, this study demonstrates that sustainable water crisis management requires moving beyond purely technical approaches and simultaneously addressing the equitable distribution of water between upstream and downstream communities, stakeholder participation, institutional accountability, and the reconstruction of social trust in water governance.

Keywords: Water conflicts; Social violence; Structural violence; Thematic analysis; Karkheh Basin.

Cite this article:
Ghafari, S., Ghorbani, M., Salajegheh, A., Naderi, A., & Ghanian, M. (2026). Escalation of water conflicts into social violence and its consequences: A thematic analysis of stakeholders' experiences in the downstream Karkheh Basin. Journal of Rural Development and Extension Studies, 4(1), 1–22.

https://doi.org/10.30470/jrdes.2026.2093726.1167

2821-2266 © University of Zanjan.
This is an open access article under the CC BY-NC/4.0/License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Extended Abstract

Introduction

Water is increasingly a source of social tension and political contestation rather than a purely environmental or technical issue. In many regions, scarcity is driven not merely by hydrological decline, but by unequal access, competing claims, and the social consequences of allocation decisions. This dynamic is highly evident in the Karkheh basin, a watershed located partly within Khuzestan Province, where downstream communities have faced persistent pressure from uneven water distribution, livelihood insecurity, and growing local grievances. Within such a complicated system, water-related tensions can escalate beyond protests and demands for fairness toward more severe forms of confrontation. Recent research suggests that these dynamics are best understood not through scarcity alone, but through the interplay of structural inequality, relative deprivation, and conflict escalation. When water access is perceived as unfair, and when institutional responses fail to address local concerns, grievances accumulate and intensify. Over time, this process can erode trust, weaken social cohesion, and deepen psychological distress in downstream communities. Yet, despite growing attention to water conflicts, few studies have examined how these tensions unfold step by step from civil claims to social violence, particularly in the Karkheh basin. Against this background, this study examines how water conflicts in the downstream Karkheh Basin of Khuzestan evolve into social violence and how local communities experience the resulting social and psychological pressures.

Methodology

This study employed a qualitative design within an interpretivist paradigm to explore how water stress in the Karkheh Basin in Khuzestan Province evolves into social violence. The interpretivist approach was chosen because the study aimed to understand the lived experiences, meanings, and perceptions of local and institutional actors involved in water-related tensions. The study area included the downstream parts of the Karkheh Basin in Khuzestan, covering portions of Shush and Karkheh counties as well as the entire territories of Hamidiyeh, Dasht-e-Azadegan, and Howeyzeh. These areas are highly vulnerable due to their strong dependence on river flow and agricultural water access. Data were collected through 26 semi-structured interviews with local farmers, livestock keepers, residents, water managers, environmental experts, and other institutional stakeholders. Participants were selected through purposive and snowball sampling to ensure that those with direct experience or close knowledge of water conflicts were included. The interviews focused on perceptions of water scarcity, allocation and distribution practices, conflict dynamics, institutional responses, and the social and psychological consequences of water stress. The data were analyzed using thematic analysis based on Braun and Clarke's six-phase framework. This involved familiarization with the data, initial coding, searching for themes, reviewing themes, defining and naming themes, and producing the final analytical account. To enhance trustworthiness, the study applied Lincoln and Guba's criteria of credibility, transferability, dependability, and confirmability.

Results and discussion

This study examined how water-related tensions in the downstream Karkheh Basin evolve into social violence and what this process reveals about the lived experiences of affected communities. The analysis identified a central process, conceptualized as "the escalation of water conflict into social violence," expressed through five interconnected dimensions: civil resistance and claims-making, structural violence and inequality, physical violence and human casualties, psychological distress and social disintegration, and socio-economic disruption. One important implication is that inequality provides the broader context within which conflict unfolds. Unequal access to water, inconsistent enforcement of restrictions, and the marginalization of downstream users foster chronic resentment among local communities. Against this backdrop, civil resistance emerges as the first collective response. Farmers, livestock keepers, and

residents initially attempt to address these grievances through petitions, complaints, protests, and demands for accountability. The evidence indicates that local actors do not immediately turn to violence; instead, they attempt to use formal and collective channels to secure fair access and institutional response. As these efforts repeatedly failed to produce meaningful institutional responses, conflict increasingly shifted toward confrontation. The findings further indicate that structural violence is not an abstract background condition but a lived reality. Interviewees repeatedly referred to unequal compensation, selective enforcement, and the limited institutional capacity of vulnerable farmers to pursue their claims through formal channels. These experiences deepen perceptions of exclusion and relative deprivation, especially when powerful actors appear to enjoy better access to water or more favorable treatment. This pattern reflects hydraulic domination, whereby control over water resources becomes embedded in broader relations of power and inequality. Accordingly, the conflict in Karkheh is not only about scarcity, but about justice, legitimacy, and social recognition. Where institutional mechanisms fail, tensions may intensify into direct physical violence. The data include reports of armed threats, violent confrontations, destruction of infrastructure, and even deaths linked to disputes over water access. These cases illustrate that water conflict can move beyond protest and grievance into a broader social and security challenge with serious human consequences. Notably, the violence observed here is not random; it is rooted in unresolved structural tensions and the absence of effective conflict-resolution mechanisms. The consequences extended well beyond physical violence. The study highlights the deep psychological and social costs of prolonged water conflict. Interviewees emphasized fear, humiliation, grief, mistrust, and a growing sense of social breakdown. Water stress also contributed to declining livelihoods, debt, forced migration, and the erosion of village life. As these pressures accumulated, they weakened social cohesion and reduced the community's capacity for collective action and adaptation. Consequently, the crisis becomes self-reinforcing: material insecurity leads to conflict, and conflict further undermines resilience.

Conclusion

The findings indicate that water conflict in the downstream Karkheh River Basin is not merely a manifestation of hydrological scarcity. Rather, it represents a socially and politically constructed process in which unequal water distribution, institutional exclusion, and perceived injustice contribute to the escalation of conflict. Overall, the findings demonstrate that water conflict in the Karkheh Basin is a dynamic and multi-layered process rather than a linear progression from scarcity to violence. Although escalation is evident, conflict trajectories are not uniform; experiences of violence, psychological distress, and socio-economic decline may emerge simultaneously or in different combinations depending on local social and institutional conditions. These findings highlight that effective conflict prevention requires approaches that extend beyond technical water management and incorporate transparent allocation mechanisms, equitable enforcement, meaningful participation in decision-making, and conflict-sensitive governance capable of addressing both material inequalities and social exclusion.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

This manuscript is an extract from the doctoral dissertation of the first author. The research was conducted under the supervision of the second and third authors, with the fourth and fifth authors serving as advisors. All authors have contributed significantly to the development of this work and approve its submission

Conflict of

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

دو فصلنامه
تحقیقات ترویج و توسعه روستایی
وبگاه مجله: https://jrdes.znu.ac.ir/

تضادهای مرتبط با آب و تبدیل آن‌ها به خشونت اجتماعی: تحلیل مضمون تجربه ذی‌نفعان در پایین‌دست حوضه کرخه

صدیقه غفاری[1]، مهدی قربانی[2و*]، علی سلاجقه[2]، احمد نادری[3] و منصور غنیان[4]

۱. دانش‌آموخته دکتری، گروه احیاء مناطق خشک و کوهستانی، دانشکده منابع طبیعی دانشگاه تهران، کرج، ایران.
۲. استاد گروه احیاء مناطق خشک و کوهستانی، دانشکده منابع طبیعی دانشگاه تهران، کرج، ایران.
۳. دانشیار گروه انسان‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
۴. استاد گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع‌طبیعی خوزستان، ملاثانی، ایران.

تاریخ دریافت:	تاریخ بازنگری:	تاریخ پذیرش:	تاریخ انتشار:
۱۴۰۵/۰۴/۱۶	۱۴۰۵/۰۶/۰۹	۱۴۰۵/۰۷/۲۵	۱۴۰۵/۸/۳۰

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی
دوره ۴، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۵
صص ۱-۲۲

چکیده

بحران آب در حوضه کرخه و استان خوزستان، در سال‌های اخیر از یک مسئله صرفاً زیست‌محیطی و فنی فراتر رفته و به بستری برای شکل‌گیری تضادها و خشونت‌های اجتماعی تبدیل شده است. پژوهش حاضر با هدف تبیین فرایند تشدید تضادهای مرتبط با آب، تبدیل آن‌ها به خشونت اجتماعی و تحلیل پیامدهای آن در پایین‌دست حوضه کرخه انجام شد. این پژوهش با رویکرد کیفی و از طریق ۲۶ مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با کشاورزان، دامداران و نمایندگان نهادهای مرتبط با آب انجام شد. فرایند مصاحبه تا حصول اشباع نظری ادامه یافت و داده‌های حاصل با استفاده از روش تحلیل مضمون تحلیل شدند. مضمون محوری پژوهش، «تشدید تضادهای مرتبط با آب و تبدیل آن‌ها به خشونت اجتماعی» بود که در قالب پنج مضمون فرعی شامل مقاومت مدنی و مطالبه‌گری، نخشونت ساختاری و نابرابری، خشونت فیزیکی و تلفات انسانی، پیامدهای روانی و فروپاشی اجتماعی و پیامدهای اجتماعی و اقتصادی سازمان‌دهی شد. یافته‌ها نشان می‌دهد تضادهای مرتبط با آب پیامد مستقیم کمبود فیزیکی آب نیستند، بلکه در بستر خشونت ساختاری، ادراک بی‌عدالتی و ضعف پاسخگویی نهادی شکل می‌گیرند. مقاومت مدنی، آستانه گذار از پذیرش منفعلانه به منازعه فعال است که در صورت فقدان پاسخ نهادی، به خشونت مستقیم و فروپاشی اجتماعی منجر می‌شود. این پژوهش با ارائه مدلی مفهومی از فرآیند تشدید تضادهای مرتبط با آب، نشان می‌دهد که مدیریت پایدار بحران آب مستلزم عبور از رویکردهای صرفاً فنی و توجه هم‌زمان توزیع عادلانه آب بین جوامع بالادست و پایین‌دست، مشارکت ذینفعان، پاسخگویی نهادی و بازسازی اعتماد اجتماعی در حکمرانی آب است.

کلید واژه‌ها: تضادهای مرتبط با آب، خشونت اجتماعی، خشونت ساختاری، تحلیل مضمون، حوضه کرخه

*نویسنده مسئول: Mehghorbani@ut.ac.ir

ارجاع به این مقاله: غفاری، صدیقه؛ قربانی، مهدی؛ سلاجقه، علی؛ نادری، احمد؛ و غنیان، منصور. (۱۴۰۵). تضادهای مرتبط با آب و تبدیل آن‌ها به خشونت اجتماعی: تحلیل مضمون تجربه ذی‌نفعان در پایین‌دست حوضه کرخه، دو فصلنامه تحقیقات ترویج و توسعه روستایی ۴(۲)، ۱-۲۲.

https://doi.org/10.30470/jrdes.2026.2093726.1167

2821-2266 © University of Zanjan.
This is an open access article under the CC BY-NC/4.0/License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

تحقیقات ترویج و توسعه روستایی، دوره ۴، شماره ۲، ۱-۲۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۵

مقدمه

امروزه چالش‌های آبی در مقیاس جهانی، ماهیتی چندبعدی یافته‌اند و دامنه تأثیرات آن‌ها از حوزه‌های صرفاً مهندسی و محیط‌زیستی به عرصه‌های پرچالش اجتماعی، اقتصادی و سیاسی کشیده شده است (Gleick, 2017). تغییرات اقلیمی، شهرنشینی، الگوهای نامناسب توسعه و بارگذاری‌های بیش از حد بر سیستم‌های هیدرولوژیکی، موجب کاهش دسترسی پایدار به آب و تشدید تنش آبی در بسیاری از مناطق شده‌اند. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که تهدید امنیت آبی، به منزله تهدیدی برای تمام سطوح امنیت، از جمله امنیت انسانی، غذایی و ملی است؛ به‌طوری‌که در کشورهایی مانند سودان، سوریه، بولیوی و یمن، چالش‌های آبی نه‌تنها منشأ بحران‌های محیط‌زیستی، بلکه جرقه‌ای برای بروز تضادهای اجتماعی نیز بوده‌اند (Beck et al, 2014; Gehrig et al, 2009). ازاین‌رو، مبارزه برای عدالت آبی در ادبیات جهانی فراتر از یک اختلاف‌نظر ساده ارزیابی می‌شود و بازتابی از مسائل عمیق‌تر مرتبط با ساختارهای قدرت، سیاست‌گذاری و نظام‌های ارزشی است (Hodgson et al, 2018; Sultana and Loftus, 2020). اگرچه در ادبیات کلاسیک، کمبود فیزیکی آب به‌عنوان محرک مستقیم و مستقل خشونت‌های اجتماعی تلقی می‌شد، رویکردهای نوین پژوهشی این برداشت خطی و ساده‌انگارانه را به چالش کشیده‌اند (Gizelis & Wooden, 2010). دیدگاه غالب در ادبیات جدید حکمرانی آب تأکید می‌کند که پویایی تضادها بیش از آنکه صرفاً حول فشار منابع فیزیکی بچرخد، ناشی از خط‌مشی‌ها، رویه‌های عملی و کیفیت واکنش‌های نهادی است (Mach et al, 2019; World Bank, 2018). سیاست‌های آب نیز، مانند هر سیاست دیگری، در فرمول کلاسیک هارولد لاسول[1] قابل فهم‌اند اینکه "چه کسی، چه چیزی را، چه زمانی و چگونه به دست می‌آورد "(Carpenter, 1936). بر این اساس، تخصیص ناعادلانه سود و زیانِ مدیریت آب، بی‌عدالتی در سیاست‌گذاری‌ها، فقدان شفافیت نهادی و احساس محرومیت و بی‌عدالتی مشترک، از جمله محرک‌های اصلی‌ای هستند که نارضایتی‌های جمعی را تحریک کرده و اقدامات فراقانونی یا خشونت‌آمیز را بسیج می‌کنند (Michel, 2020; O'Neil et al, 2019).

ادبیات پژوهش نشان می‌دهد که کمبود آب نه‌تنها یک چالش زیست‌محیطی و اقتصادی، بلکه پدیده‌ای با پیامدهای اجتماعی و روانی گسترده است. تضادهای ناشی از منابع آب به‌ندرت پدیده‌هایی ایستا هستند، بلکه تمایل دارند در قالب یک "مارپیچ تشدید[2]" شکل گیرند (Al-Muqdadi, 2022). به بیان دیگر، این تضادها فرآیندهایی سیال، پویا و چندلایه‌اند که در بستر شبکه‌ای پیچیده از کنشگران شکل می‌گیرند (Reimer et al, 2015). این تضادها در بستر تعامل میان کنشگران متعدد شکل می‌گیرند؛ از ذی‌نفعان مستقیم محلی گرفته تا نهادهای رسمی، واسطه‌ها و بازیگران پشتیبان که هر یک می‌توانند در تشدید، تداوم یا مهار منازعه نقش ایفا کنند (Wiederkehr et al., 2022). زمانی که ذی‌نفعان مختلف، منافع خود را متقابل و ناسازگار ادراک کنند، بستر تضاد شکل می گیرد (Ide, 2016). در این میان، هرگونه قطع یا کاهش دسترسی به آب که معیشت و اقتصاد محلی را مختل کند، از طریق سازوکار محرومیت نسبی هزینه ـ فرصت مشارکت در رفتارهای تعارضی و خشونت‌آمیز را به‌شدت افزایش می‌دهد (Gurr, 1970; Koubi et al, 2018). این خشونت‌ها طیفی از اختلافات کلامی و اعتراضات مدنی تا درگیری‌های شدید را در بر می‌گیرند و تبلور عینی آن‌ها تنها در تعامل با ساختارهای سیاسی ـ اجتماعی حاکم قابل فهم است (Gleick and Shimabuku, 2023).

در ایران و به‌ویژه در حوزه آبخیز کرخه، بحران آب در دهه‌های اخیر ابعاد اجتماعی و سیاسی گسترده‌ای یافته است. این حوضه به‌خصوص در بخش‌های پایین‌دست، یکی از حیاتی‌ترین و در عین حال مناقشه برانگیزترین نظام‌های اجتماعی ـ هیدرولوژیک کشور به شمار می‌رود. اگرچه پژوهش‌های متعددی به بررسی خشکسالی، کمبود فیزیکی آب و ابعاد هیدرولوژیکی این حوضه پرداخته‌اند، اما تحلیل فرآیندی پویایی تضادهای اجتماعی و چگونگی تشدید آن‌ها کمتر مورد توجه قرار گرفته است. در واقع، بحران آب در کرخه را نمی‌توان صرفاً با شاخص‌های هیدرولوژیک سنجید. هرچند کاهش بارش و افزایش تبخیر و تعرق به‌عنوان فشارهای محیطی مستند

1. Harold Lasswell
2. Spiral of escalation

شده‌اند، بحران واقعی از نابرابری در توزیع منابع میان بالادست و پایین‌دست این حوضه ناشی می‌شود. شهرستان‌های بالادست تا پیش از سد انحرافی حمیدیه به جریان رودخانه دسترسی قابل قبولی دارند، در حالی که از حمیدیه به سمت دشت آزادگان و هویزه، کمبود مزمن آب آغاز شده و در پایین‌دست، به‌ویژه در شهرستان هویزه، به اوج می‌رسد (غفاری، ۱۴۰۴). این نابرابری توزیعی، فشاری هیدرولوژیک را که ممکن بود قابل مدیریت باشد، به بحرانی اجتماعی و سیاسی تبدیل کرده است. رخدادهای سال‌های اخیر، به‌ویژه تنش‌ها و تضادهای مرتبط با آب در سال و۱۴۰۰ در پی نرسیدن آب به تالاب هورالعظیم و تلف شدن گاومیش‌ها در مجاورت تالاب، نمونه آشکاری از این وضعیت‌اند (مدنی قهفرخی، ۱۴۰۱). در چنین بستری، بروز تنش‌های ناشی از کمبود آب در حوضه کرخه را نمی توان صرفاً به‌عنوان رویدادهایی منزوی تلقی کرد، بلکه این تنش‌ها ریشه در ساختارهای کلان‌تر تصمیم‌گیری، نابرابری‌های توزیعی، ضعف‌های حکمرانی و الگوهای تاریخی حاشیه‌رانی دارند (Lederach, 2003). در این شرایط، جوامع محلی در مواجهه با پیامدهای اجتماعی و اقتصادی بحران آب، اشکال مختلفی از مقاومت مدنی و مطالبه‌گری فرانهادی را بروز می‌دهند. گفتمان غالب سیاست‌گذاری و علمی درباره کمبود آب، به‌طور تاریخی بر راه‌حل‌های هیدرولوژیک و زیرساختی متمرکز بوده است، اما این رویکرد تکنوکراتیک، پیامدهای عمیق اجتماعی نابرابری در دسترسی به آب را پنهان می‌کند. با کاهش منابع آب و افزایش رقابت بر سر تخصیص آن، جوامعی که پیش‌تر بر پایه منافع مشترکِ حاشیه رودخانه با یکدیگر پیوند داشتند، به‌تدریج به گروه‌هایی با منافع متضاد تقسیم شده‌اند که موقعیت بالادست ـ پایین‌دست، منافع بخشی و مرزهای سیاسی و اداری آن‌ها را از یکدیگر جدا کرده است. با این همه، آنچه در این ادبیات کمتر مورد توجه قرار گرفته، تحلیل نظام‌مند چگونگی تبدیل چنین تضادهایی از مقاومت مدنی و مطالبه‌گری به اشکال شدیدتر خشونت اجتماعی و نیز بررسی پیامدهای روان‌شناختی و اجتماعیِ تضادهای طولانی‌مدت آبی برای جوامع آسیب‌دیده است. این خلأ تحلیلی با توجه به شواهد فزاینده از دیگر حوضه‌های فرامرزی و بین‌المللی اهمیت بیشتری می‌یابد؛ زیرا پژوهش‌ها در حوضه نیل، رودخانه ایندوس و مناقشات آبی آسیای مرکزی نشان داده‌اند که رقابت بر سر منابع، هنگامی که با ضعف نهادهای حکمرانی و نابرابری های تاریخی ترکیب شود، می‌تواند از اختلافات روزمره به رویارویی‌های خشونت‌آمیز منتهی شود (Ikram, 2026; Azizi & Leandro, 2025; Rweyemamu et al., 2024). حوضه کرخه نیز با جغرافیای پیچیده، جوامع ناهمگن و ساختارهای حکمرانی مورد مناقشه، شرایطی را فراهم کرده است که می‌تواند خطر تشدید تضاد را افزایش دهد.

از این منظر، درک چگونگی شدت یافتن تضادهای مرتبط با آب در حوضه کرخه نیازمند تلفیق سه سطح تحلیلی است که معمولاً در حوزه‌های هیدرولوژی، مطالعات توسعه و تحلیل تضاد به‌طور جداگانه بررسی می‌شوند: نخست، تحلیل ساختاری برای فهم این‌که چگونه ترتیبات نهادی، ناکارآمدی‌های حکمرانی و نظام‌های نابرابر توزیع منابع، شرایط شکل‌گیری تضاد را ایجاد می‌کنند؛ دوم، تحلیل پویایی‌های تضاد برای توضیح این‌که چگونه جنبش‌های مقاومت مدنی و مطالبه‌گری در مواجهه با سرسختی نهادی تحول می‌یابند و چگونه رقابت‌های مسالمت‌آمیز ممکن است به خشونت منتهی شوند؛ و سوم، توجه به تجربه انسانی برای مستندسازی این‌که تضادهای طولانی‌مدت چگونه روان جامعه، روابط اجتماعی و تاب‌آوری جمعی را تحت تأثیر قرار می‌دهند. در همین راستا، پژوهش حاضر از مدل راهبردهای رفتاری توماس ـ کیلمن[1] به‌عنوان چارچوبی برای تحلیل واکنش‌های کنشگران بهره گرفت تا نشان دهد چگونه رفتار ذی نفعان محلی در مواجهه با اقدامات نهادهای مرتبط با آب، از رویکردهای انفعالی یا قاطعانه به سمت رفتارهای متخاصم تغییر می‌یابد (Thomas and Kilmann, 1976). افزون بر این، با وام‌گیری از چارچوب تحلیلی منحنی شدت تضاد برگرفته از مفاهیم Homer-Dixon، این پژوهش استدلال می‌کند که در غیاب حل‌وفصل ریشه‌ای تضادهای هویتی ـ گروهی، فروکش کردن تنش‌ها، نظیر آنچه پس از رهاسازی موقت آب رخ می‌دهد، ماهیتی ناپایدار و مقطعی دارد و بستر را برای موج‌های بعدی تشدید تضاد فراهم می‌سازد (Homer-Dixon, 1991; Lund, 1996; Cusack et al, 2021).

بر این اساس، هدف اصلی پژوهش حاضر، تبیین پویایی تضادهای اجتماعی و سیر تحول خشونت در بستر بحران آب حوضه کرخه

1.Thomas–Kilmann

تحقیقات ترویج و توسعه روستایی، دوره ۴، شماره ۲، ۱-۲۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۵

است. این تحقیق با اتکا به رویکردهای چندوجهی و با بهره‌گیری از لنز نظریه‌های تضاد اجتماعی و محرومیت نسبی، می‌کوشد نشان دهد که چگونه تصمیمات مرتبط با کنترل و توزیع منابع، زمینه‌ساز شکل‌گیری، تداوم و تشدید تضادها در منطقه شده‌اند. همچنین این پژوهش در پی آن است که تجربه زیسته ذی‌نفعان پایین‌دست را در فهم پیامدهای اجتماعی و روانی بحران آب وارد کند و از این طریق، به پر کردن خلأ موجود در ادبیات کمک رساند. اهمیت این مطالعه ازآن‌رو است که، از یک‌سو، حوضه کرخه تاکنون به اندازه دیگر حوضه‌های مسئله‌دار از توجه پژوهش‌های کیفی پایدار برخوردار نبوده و از سوی دیگر، تجربه این منطقه می‌تواند الگوهایی را روشن کند که برای فهم تضادهای مرتبط با آب در سایر زمینه‌ها نیز کاربرد داشته باشد. در نهایت، یافته‌های این پژوهش می‌تواند به سیاست‌گذاران و تحلیلگران کمک کند تا با درک سازوکارهای شدت یافتن تضادها و شناسایی بسترهای نابرابری ساختاری، به سمت طراحی سیاست‌های توزیع عادلانه، کاهش خشونت و تقویت امنیت اجتماعی در این حوضه حیاتی حرکت کنند.

پژوهش‌های متعددی در سال‌های اخیر به بررسی رابطه میان کمبود منابع طبیعی، به‌ویژه آب و شکل‌گیری یا تشدید تضادهای اجتماعی پرداخته‌اند. این پژوهش‌ها نشان می‌دهند که منازعات مرتبط با منابع آب اغلب نه صرفاً نتیجه کمبود فیزیکی منابع، بلکه حاصل تعامل پیچیده‌ای از عوامل نهادی، اجتماعی و سیاسی هستند. برای مثال، اندرسون[۱] و همکاران (۲۰۲۳) در پژوهشی کیفی مبتنی بر مصاحبه‌های عمیق، فرایند شکل‌گیری و تحول منازعه آبی در شهر آوی‌مور اسکاتلند را بررسی کردند. جامعه مورد مطالعه شامل ساکنان محلی معترض به کیفیت آب شرب، کارکنان شرکت آب و نمایندگان نهادهای تنظیم‌گر بود. یافته‌های این مطالعه نشان داد که تشدید تضاد عمدتاً در نتیجه کنشگری فعال شهروندان برای پیگیری مطالبات شکل گرفته است، در حالی که رویکردهای منفعلانه و تعلل آمیز نهادهای مسئول به تداوم و تشدید تنش‌ها انجامیده است. این پژوهش همچنین نشان می‌دهد که اجتناب از منازعه ممکن است به کاهش موقتی تنش‌ها منجر شود، اما لزوماً به حل ریشه‌ای تضاد یا دستیابی به توافق پایدار نمی‌انجامد.

در سطحی گسترده‌تر، برخی مطالعات به بررسی زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی شکل‌گیری تضاد پرداخته‌اند. عیوضی و همکاران (۱۳۹۹) با استفاده از روش تحلیل مضمون و بر پایه بررسی اسناد پژوهشی و مصاحبه با نخبگان دانشگاهی، مضامین مؤثر بر شکل‌گیری فرهنگ تضاد در جامعه ایران را تحلیل کردند. نتایج این پژوهش نشان داد که عواملی مانند جامعه‌پذیری نامتساهل، ضعف سرمایه اجتماعی، ساختار حقوقی نامنعطف، تجربه ناامنی اجتماعی، ضعف نهادهای مدنی و گرایش‌های قبیله‌ای از جمله عوامل مؤثر در شکل‌گیری و بازتولید فرهنگ تضاد هستند. این یافته‌ها نشان می‌دهد که زمینه‌های فرهنگی و نهادی می‌توانند بستر شکل‌گیری تضادهای اجتماعی را تقویت کنند.

در حوزه مطالعات منازعات منابع طبیعی نیز پژوهش‌های متعددی به تحلیل شرایطی پرداخته‌اند که در آن تضادهای منابع به خشونت تبدیل می‌شوند. برای نمونه، Ide (۲۰۱۵)، با بررسی بیست مورد تضاد بر سر منابع تجدیدپذیر در مناطق حاشیه‌ای جنوب جهانی، تلاش کرد عوامل تبدیل این تضادها به خشونت را شناسایی کند. وی با استفاده از روش تحلیل مقایسه‌ای کیفی و مجموعه‌های فازی (fsQCA)[۲] نشان داد که ترکیب شرایط ساختاری مانند "دیگری‌سازی منفی[۳]" و "عدم توازن شدید قدرت میان طرفین درگیر" در کنار عوامل آغازگر نظیر تخصیص منابع خارجی یا تغییرات سیاسی، می‌تواند زمینه تشدید خشونت‌آمیز تضاد منابع را فراهم کند. برخی پژوهش‌ها نیز بر نقش سیاست‌ها و نظام‌های حکمرانی در شکل‌گیری تضادهای مرتبط با آب تمرکز داشته‌اند. در این زمینه، شو[۴] و همکاران (۲۰۲۲) با بررسی سیاست حکمرانی آب روستایی در چین و مطالعه موردی پروژه ایمنی آب آشامیدنی روستایی

---

۱. Anderson

۲. Fuzzy-set Qualitative Comparative Analysis

۳. Negative Othering

دیگری‌سازی منفی (Negative Othering): فرایندی که در آن، یک گروه، گروه مقابل را نه به‌عنوان طرفِ یک اختلاف، بلکه به‌عنوان "دیگریِ بیگانه و تهدیدکننده" معرفی می‌کند و با ایجاد فاصله و بی‌اعتمادی میان دو گروه، زمینه توجیه خشونت علیه آن را فراهم می‌سازد (Ide, 2015).

۴. Xu

(RDWSP)[۱]، نشان دادند که این پروژه در عین تلاش برای تأمین آب و پیشبرد اهداف توسعه ملی، در بسیاری از موارد نتوانسته نگرانی‌های اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی را به‌طور مؤثر ادغام کند. کاهش ظرفیت حکمرانی محلی و اتخاذ راهبردهای عمل‌گرایانه توسط جوامع روستایی موجب شده است که بسیاری از مردم به راه‌حل‌های فردی برای دسترسی به آب روی آورند؛ روندی که در نهایت می‌تواند به حاشیه‌رانی اجتماعی و کاهش مشارکت در مدیریت منابع آب منجر شود.

مطالعات دیگری نیز به بررسی ریشه‌های اجتماعی و نهادی تضادهای مرتبط با آب در مناطق مختلف جهان پرداخته‌اند. برای مثال، آگاده[۲] و همکاران (۲۰۲۲) در پژوهشی درباره کم‌آبی در شهرستان نارک کنیا نشان دادند که عوامل نهادی مانند خصوصی‌سازی منابع آب مشترک و ناکارآمدی نظام حکمرانی مدرن آب، نقش مهم‌تری نسبت به تغییرات اقلیمی در شکل‌گیری تضادهای مرتبط با آب دارند. در عین حال، این مطالعه تأکید می‌کند که نهادهای بومی همچنان می‌توانند نقش مهمی در مدیریت تضادها و حفاظت از منابع طبیعی ایفا کنند.

از منظر نظری نیز تلاش‌هایی برای پیوند دادن مطالعات آب با حوزه صلح و تضاد صورت گرفته است. در این زمینه، دورینگ[۳] و همکاران (۲۰۲۴) با مرور ادبیات مرتبط با تقسیم آب بین‌دولتی، هنجارهای بین‌المللی آب و منازعات داخلی، نشان دادند که ادغام مفاهیم مطالعات صلح در چارچوب جامعه هیدرولوژی می‌تواند درک جامع‌تری از پویایی‌های اجتماعی مرتبط با آب فراهم کند. این پژوهشگران بر نقش عوامل سیاسی، روابط قدرت و ترتیبات نهادی در شکل‌گیری تضادهای مرتبط با آب تأکید کرده و معتقدند که گفت‌وگو میان حوزه‌های جامعه هیدرولوژی و مطالعات صلح می‌تواند به توسعه رویکردهای پایدارتر در مدیریت منابع آب منجر شود. در همین راستا، برخی پژوهش‌ها به بررسی رابطه میان کمبود منابع، مهاجرت و تضادهای اجتماعی پرداخته‌اند. ویدرکِر[۴] و همکاران (۲۰۲۲) با استفاده از تحلیل مقایسه‌ای کیفی و بررسی داده‌های ۲۰ روستا در آسیا، آمریکای لاتین و آفریقای جنوب صحرا نشان دادند که تضاد منابع در مناطق مقصد مهاجران زمانی بیشتر رخ می‌دهد که وابستگی معیشتی به منابع طبیعی بالا باشد و در عین حال، گروه‌های مهاجر به‌صورت منفی "دیگری‌سازی" شوند. این مطالعه همچنین نقش سیاست‌های دولتی و ساختارهای قدرت در شکل‌گیری چنین تضادهایی را برجسته می‌کند.

مطالعات دیگر نیز بر پیامدهای اجتماعی ناامنی آب تمرکز داشته‌اند. برای مثال، پیرسون[۵] و همکاران (۲۰۲۱) با استفاده از داده‌های سطح خانوار در چندین کشور آفریقایی نشان دادند که ناامنی آبی می‌تواند به افزایش تضادهای بین فردی در سطح خانواده و جامعه منجر شود. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که کاهش کیفیت و قابلیت اطمینان منابع آب با افزایش درگیری میان همسایگان مرتبط است و بهبود زیرساخت‌های تأمین آب می‌تواند نقش مهمی در کاهش تضادهای اجتماعی داشته باشد. از سوی دیگر، برخی مطالعات به بررسی عوامل ساختاری مؤثر بر بروز خشونت در شرایط کمبود منابع پرداخته‌اند. برای نمونه دِتگِس[۶] (۲۰۱۶)، با تحلیل‌های مکانی در کشورهای جنوب صحرای آفریقا نشان داد که خشکسالی در مناطقی که از زیرساخت‌های حمل‌ونقل و دسترسی به منابع آب ضعیف‌تری برخوردارند، بیشتر به خشونت‌های داخلی منجر می‌شود. با این حال، این پژوهش تأکید می‌کند که نقش خشکسالی در بروز تضاد نباید بیش از حد بزرگ‌نمایی شود، زیرا عوامل اجتماعی و نهادی در بسیاری موارد تعیین‌کننده‌تر هستند.

در سطح حکمرانی منابع، پژوهش بلانکو و دونوسو[۷] (۲۰۲۴) در شیلی با استفاده از چارچوب‌های تحلیل نهادی و توسعه (IAD)[۸] و

۱. Rural Drinking Water Safety Project
۲. Agade
۳. Döring
4. Wiederkehr
5. Pearson
6. Detges
7. Blanco and Donoso
8. Institutional Analysis and Development

تحقیقات ترویج و توسعه روستایی، دوره ۴، شماره ۲، ۱-۲۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۵

سامانه اجتماعی ـ اکولوژیک (SES)[1] نشان داد که انجمن‌های محلی خودگردان می‌توانند نقش مؤثری در کاهش تضادهای مرتبط با آب ایفا کنند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که همسویی میان بازیگران محلی، تقویت ظرفیت‌های مدیریتی و ایجاد سازوکارهای مشارکتی می‌تواند به افزایش همکاری و کاهش خشونت‌های مرتبط با منابع منجر شود. همچنین حسن[2] و همکاران (۲۰۲۵) در یک مرور تحلیلی درباره منازعات آبی در بنگلادش نشان دادند که تضادهای مرتبط با آب اغلب ناشی از ترکیب عواملی مانند منافع متعارض ذی‌نفعان، فرآیندهای تصمیم‌گیری نابرابر، پویایی‌های قدرت و ضعف نظام حکمرانی هستند. آن‌ها تأکید کردند که تقویت مشارکت ذی نفعان و تمرکززدایی در مدیریت منابع می‌تواند به کاهش تضادها و ارتقای حکمرانی پایدار آب کمک کند. در کنار این مطالعات، برخی پژوهش‌ها به بررسی ابعاد اجتماعی و امنیتی خشونت در مناطق خاص پرداخته‌اند. برای مثال، محمدزاده (۱۴۰۳) با مرور نظریه‌ها و مطالعات مختلف، نقش قومیت، فشارهای فرهنگی و عوامل اقتصادی ـ سیاسی را در شکل‌گیری خشونت‌های مسلحانه در خوزستان بررسی کرده و بر ضرورت تقویت تعاملات اجتماعی، توسعه اقتصادی و مداخلات نهادی برای کاهش تنش‌ها تأکید کرده است. همچنین گلایک و شیمابوکو[3] (۲۰۲۳) در تحلیل داده‌های پایگاه جهانی "تقویم زمانی منازعات آبی" نشان داده‌اند که خشونت‌های مرتبط با منابع آب در سال‌های اخیر افزایش یافته و در برخی مناطق، زیرساخت‌های آب‌رسانی نیز به اهداف درگیری‌ها تبدیل شده‌اند. دورینگ (۲۰۲۶) نیز در یک مطالعه مروری نظام‌مند با بررسی ۲۳۵ مقاله منتشرشده طی سال‌های ۱۹۸۰ تا ۲۰۲۲، نشان داد که کمبود آب به‌تنهایی عامل بروز خشونت نیست، بلکه کیفیت حکمرانی، نحوه دسترسی و توزیع منابع آب و نابرابری‌های اجتماعی تعیین می‌کنند که تنش‌های آبی به تعارض یا همکاری منجر شوند. یافته‌های این پژوهش بیانگر آن است که حکمرانی عادلانه و مشارکت ذی‌نفعان می‌تواند زمینه همکاری را فراهم کند، در حالی که ضعف حکمرانی و توزیع ناعادلانه منابع، احتمال تشدید تعارضات و خشونت را افزایش می‌دهد. از این‌رو، نویسنده نتیجه می‌گیرد که حکمرانی آب، بیش از کمبود فیزیکی آب، تعیین‌کننده پیامدهای اجتماعی بحران آب است. در پژوهشی پیشین، نویسنده با استفاده از تحلیل شبکه اجتماعی (SNA)[4]، تمرکز قدرت و تضادهای بین‌نهادی در حکمرانی آب خوزستان را نشان داد (غفاری و همکاران، ۱۴۰۳).

مرور این پژوهش‌ها نشان می‌دهد که تضادهای مرتبط با آب پدیده‌هایی چندبعدی هستند که در تعامل عوامل محیطی، نهادی و اجتماعی شکل می‌گیرند. با این حال، بخش قابل توجهی از ادبیات موجود بیشتر بر پیامدهای کلی کمبود منابع یا تحلیل‌های کلان متمرکز بوده و کمتر به فرایند شدت یافتن و تبدیل تضاد از نارضایتی‌های اولیه تا اشکال شدیدتر خشونت اجتماعی در سطح محلی پرداخته است. در راستای تبیین این فرایند، چارچوب نظری پژوهش حاضر بر ترکیب چند رویکرد نظری استوار است. بر اساس نظریه کمبود محیطی، کاهش منابع حیاتی مانند آب می‌تواند رقابت میان گروه‌های مختلف بهره‌بردار را تشدید کند. با این حال، این نظریه تأکید می‌کند که کمبود منابع به‌تنهایی به تعارض منجر نمی‌شود؛ بلکه نحوه سازمان‌یافتگی نهادی دسترسی به منابع و ترتیبات حکمرانی است که تعیین می‌کند چه گروه‌هایی از دسترسی بیشتر برخوردار شوند و چه گروه‌هایی در حاشیه قرار گیرند. از این منظر، کمبود منابع از خلال ساختارهای اجتماعی و سیاسی معنا می‌یابد و می‌تواند زمینه‌ساز شکل‌گیری تنش و رقابت میان گروه‌های ذی‌نفع شود (Rweyemamu et al, 2024). در تکمیل این دیدگاه، نظریه محرومیت نسبی بر نقش ادراک نابرابری در شکل‌گیری تعارض تأکید می‌کند. مطابق این نظریه، تضاد اجتماعی نه صرفاً در نتیجه کمبود مطلق منابع، بلکه در پی ادراک ناعادلانه بودن توزیع منابع میان گروه‌های مختلف شکل می‌گیرند. در بسیاری از موارد، جوامعی که با محدودیت منابع آب مواجه‌اند ممکن است این وضعیت را اجتناب‌ناپذیر تلقی کنند؛ اما هنگامی که مشاهده می‌کنند سایر گروه‌ها یا مناطق به منابع دسترسی ترجیحی دارند، احساس محرومیت نسبی در آنان شکل می‌گیرد. این ادراک بی‌عدالتی می‌تواند به بسیج اجتماعی و بروز تعارض منجر شود، به‌ویژه در شرایطی که این

1. Social-Ecological Systems
2. Hasan
3. Gleick and Shimabuku
4. Social Network Analysis

احساس با نابرابری‌های ساختاری واقعی در نظام تخصیص و توزیع آب همراه باشد. (Osazuwa et al, 2025). در ادامه، نظریه تعارض اجتماعی چارچوبی برای درک پویایی‌ها و مسیرهای تشدید تضادها فراهم می‌کند. این رویکرد تعارض را پدیده‌ای پویا می‌داند که دارای ابعاد ساختاری، فرایندی و تحول‌یابنده است. از این منظر، تضادها می‌توانند از طریق تغییر در تاکتیک‌ها، اهداف و دامنه مشارکت‌کنندگان تشدید شوند. در بعد تاکتیکی، کنش‌های مسالمت‌آمیز مانند مطالبه‌گری مدنی، شکایات حقوقی یا کمپین‌های رسانه‌ای ممکن است به‌تدریج جای خود را به اشکال رادیکال‌تر کنش مانند مختل‌سازی فعالیت‌ها یا حتی خشونت بدهند. در بعد هدف، مطالبات مشخص و محدود ممکن است به‌مرور به چالش گسترده‌تر نظام حکمرانی تبدیل شود. همچنین در بعد مشارکت، تعارض می‌تواند از سطح گروه‌های محدود ذی‌نفع به بسیج گسترده‌تر اجتماعی گسترش یابد. با این حال، چنین مسیرهایی اجتناب‌ناپذیر نیستند و معمولاً در شرایطی شکل می‌گیرند که عواملی همچون بی‌عدالتی ادراک‌شده، نابرابری نهادی و انعطاف‌ناپذیری ساختارهای حکمرانی وجود داشته باشد (Rweyemamu et al, 2024).

در این میان، مفهوم خشونت ساختاری چارچوب تحلیلی مهمی برای فهم نابرابری‌های نهادی در دسترسی به منابع آب فراهم می کند. این مفهوم که نخستین بار توسط گالتونگ مطرح شد، به وضعیتی اشاره دارد که در آن نهادها و ساختارهای اجتماعی به‌گونه‌ای عمل می‌کنند که مانع تأمین نیازهای اساسی گروه‌های اجتماعی می‌شوند. در نظام‌های حکمرانی آب، خشونت ساختاری می‌تواند از طریق ترتیبات نهادی‌ای بروز یابد که به‌طور نظام‌مند برخی کاربران را—مانند مناطق یا کاربران بالادست—در موقعیتی برتر قرار داده و در مقابل، گروه‌های دیگر نظیر کشاورزان خرد یا جوامع پایین‌دست را با محدودیت‌های دسترسی مواجه می‌کند. چنین نابرابری‌هایی، حتی در غیاب قصد مستقیم برای آسیب‌رسانی، می‌توانند زمینه‌ساز نارضایتی اجتماعی و شکل‌گیری تضادها پیرامون منابع آب شوند (Deckard, 2023; Degefu et al, 2019).

در این پژوهش، تشدید تضادهای مرتبط با آب به‌عنوان فرایندی چندبعدی بررسی می‌شود که از بسترهای ساختاری آغاز می‌شود، در سطح ادراک و تجربه ذی‌نفعان شکل می‌گیرد، از طریق واکنش کنشگران گسترش می‌یابد و به پیامدهای اجتماعی و روانی منجر می‌شود. در این چارچوب، نظریه خشونت ساختاری گالتونگ برای تحلیل نقش نابرابری‌های نهادی، توزیع نامتوازن آب و ضعف پاسخگویی در ایجاد زمینه‌های تضاد به‌کار می‌رود. نظریه محرومیت نسبی، چگونگی تبدیل تفاوت در دسترسی به آب و حقابه به ادراک بی‌عدالتی و نارضایتی را توضیح می‌دهد. نظریه تضاد اجتماعی، شکل‌گیری و تحول مطالبات و کنش‌های جمعی را در مسیر تشدید تضاد بررسی می‌کند. در ادامه، مدل راهبردهای رفتاری توماس ـ کیلمن برای تفسیر تغییر واکنش کنشگران از مطالبه‌گری و مقاومت مدنی به تقابل و رفتارهای متخاصم استفاده می‌شود. همچنین، منحنی شدت تضاد امکان تحلیل تغییرات شدت تضاد، از افزایش تنش تا فروکش موقت و بازگشت دوباره آن را فراهم می‌کند. از این منظر، نظریه‌ها و مدل‌های مورد استفاده در کنار یکدیگر، زنجیره‌ای تحلیلی از نابرابری و محرومیت تا تشدید تضاد، واکنش‌های متخاصم و پیامدهای اجتماعی و اقتصادی آن شکل می‌دهند.

با وجود گسترش پژوهش‌ها درباره کمبود آب و تضادهای ناشی از منابع، بخش زیادی از پژوهش‌های موجود بر عوامل هیدرولوژیک، پیامدهای کلی بحران یا روابط کلان میان آب و تضاد تمرکز کرده‌اند. در این مطالعات، چگونگی تبدیل نابرابری‌های نهادی و ادراک بی عدالتی به مقاومت مدنی، تشدید تضاد و خشونت اجتماعی، به‌ویژه از منظر تجربه ذی‌نفعان محلی، کمتر بررسی شده است. بر همین اساس، مسئله اصلی این پژوهش، تبیین کیفی و فرایندی این مسیر در پایین‌دست حوضه کرخه است. نوآوری پژوهش حاضر در بازسازی این فرایند بر پایه داده‌های مصاحبه‌ای و در پیوند دادن بسترهای ساختاری، تجربه ذی‌نفعان، واکنش کنشگران و پیامدهای تضاد در یک تبیین منسجم است. با تکیه بر این دیدگاه، پرسش اصلی پژوهش بر این محور استوار است که تضادهای مرتبط با آب در حوضه کرخه چگونه در بستر ساختارها و نهادها شکل می‌گیرند و چه سازوکارهایی موجب تشدید آن‌ها می‌شوند؟ برای پاسخ به این پرسش، پژوهش حاضر ابعاد متعددی را مورد واکاوی قرار می‌دهد: نخست، چگونگی تجربه و تفسیر تضادهای مرتبط با آب توسط ذی نفعان محلی و نهادی؛ دوم، شناسایی عوامل اجتماعی، نهادی و ساختاری مؤثر در شکل‌گیری و تشدید این منازعات؛ سوم، بررسی

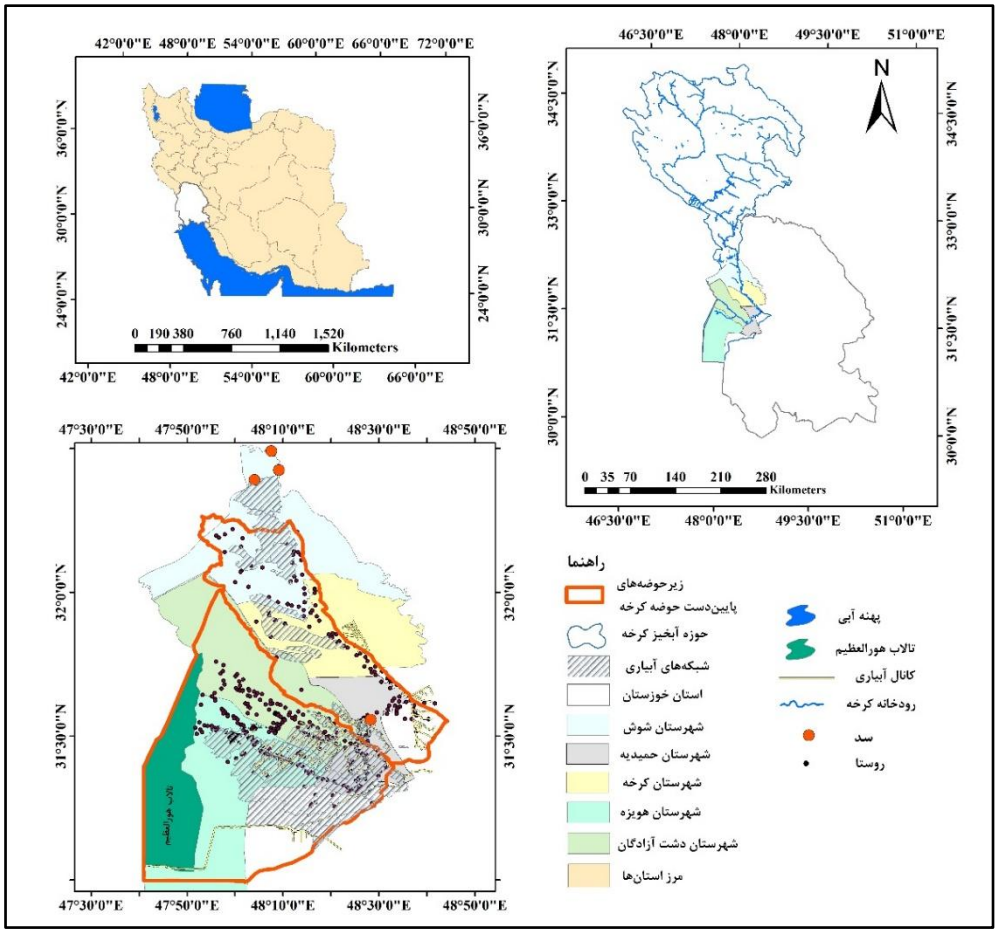
تحقیقات ترویج و توسعه روستایی، دوره ۴، شماره ۲، ۱-۲۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۵

راهبردها و واکنش‌های کنشگران محلی در مواجهه با کمبود و نابرابری در دسترسی به آب؛ و در نهایت، تحلیل پیامدهای اقتصادی ـ اجتماعی این تضادها و انسجام جامعه محلی است.

روش پژوهش

معرفی منطقه مورد پژوهش

حوزه آبخیز کرخه با مساحتی حدود ۵۱٬۳۳۷ کیلومتر مربع، در بخش‌های میانی تا جنوب‌غربی رشته‌کوه زاگرس واقع شده و بخش‌هایی از استان‌های کرمانشاه، همدان، لرستان، مرکزی، کردستان، ایلام و خوزستان را دربر می‌گیرد. از این میزان، حدود ۸٬۶۸۳ کیلومتر مربع در محدوده استان خوزستان قرار دارد (مطالعات آمایش استان خوزستان، ۱۳۹۱). استان خوزستان با وسعتی نزدیک به ۶۴ هزار کیلومتر مربع در جنوب‌غرب ایران واقع شده و به‌واسطه برخورداری از شبکه گسترده رودخانه‌ها و اراضی حاصلخیز، یکی از مهم‌ترین قطب‌های کشاورزی کشور به‌شمار می‌رود (شرکت توسعه منابع آب و نیروی ایران، ۱۳۸۸). اقلیم این استان عمدتاً گرم و خشک تا نیمه‌خشک است و نواحی غربی و جنوبی آن، به‌ویژه در محدوده حوضه رودخانه کرخه، با دماهای بالا، بارش اندک و تبخیر زیاد مشخص می‌شوند (اداره کل هواشناسی استان خوزستان، ۱۴۰۳). محدوده مورد بررسی این پژوهش، بخش پایین‌دست حوضه کرخه را دربرمی‌گیرد و شامل دو زیرحوضه انتهایی سامانه هیدرولوژیک این رودخانه، یعنی "کرخه میانی یک" و "پایاب کرخه" است (شکل ۱).

شکل ۱. موقعیت جغرافیایی و تقسیمات سیاسی بخش پایین‌دست حوضه کرخه در استان خوزستان

منبع: ترسیم نگارندگان بر اساس لایه‌های مکانی سازمان آب و برق خوزستان (۱۴۰۲)

این محدوده بخش‌هایی از شهرستان‌های شوش و کرخه و نیز کل شهرستان‌های حمیدیه، دشت آزادگان و هویزه را در شامل می‌شود. اهمیت این منطقه از آن‌روست که معیشت بخش قابل توجهی از ساکنان آن به‌طور مستقیم به کشاورزی آبی و جریان

رودخانه کرخه وابسته است. افزون بر این، کاهش جریان‌های سطحی، تبخیر بالا، کیفیت نامطلوب برخی منابع آب زیرزمینی و نابرابری در دسترسی به آب میان نواحی بالادست و پایین‌دست، به‌ویژه در پایین‌دست سد انحرافی حمیدیه، موجب شده است که این محدوده در سال‌های اخیر به یکی از کانون‌های اصلی بروز تنش‌ها و تضادهای اجتماعی مرتبط با آب تبدیل شود (Ghafari el al., 2024). بر این اساس، انتخاب این منطقه امکان بررسی عینی فرایند شکل‌گیری و تشدید تضادهای مرتبط با آب و تبدیل آن‌ها به خشونت اجتماعی را در منطقه مورد پژوهش فراهم می‌کند.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و در چارچوب پارادایم تفسیری۱ انجام شده است (Anderson et al., 2025). بر این اساس، پدیده‌های اجتماعی، به‌ویژه تضادهای مرتبط با آب در پیوند با بستر زمینه‌ای، کنشگران و تجربیات زیسته آن‌ها شکل گرفته و بازتولید می‌شوند. در این چارچوب، ذینفعان مختلف در حوضه کرخه، شامل کشاورزان و دامداران محلی، ساختارهای طایفه‌ای و خبرگان مرتبط با آب، تجربیات و ادراک خود از تضادهای موجود را بر اساس تعاملات اجتماعی و واقعیت‌های ادراک‌شده تفسیر می‌کنند. هدف این رویکرد، دستیابی به درکی عمیق تجربه‌های زیسته و برداشت‌های ذهنی کنشگران اجتماعی درباره پدیده‌های پیچیده‌ای است که تبیین آن‌ها صرفاً از طریق شاخص‌های کمی امکان‌پذیر نیست. بر این اساس، پژوهش حاضر در پی تبیین تجربه اجتماعی ذی‌نفعان از بحران آب و فرایند تشدید تنش‌های ناشی از کم‌آبی به تضاد و خشونت اجتماعی در حوضه کرخه در خوزستان است. در این پژوهش، "تضاد اجتماعی مرتبط با آب" به وضعیتی اطلاق می‌شود که در آن دو یا چند طرف اعم از گروه‌های محلی، بهره‌برداران منابع آب یا نهادهای متولی مدیریت آب، منافع، اهداف یا مطالبات خود را درباره دسترسی، تخصیص و بهره‌برداری از منابع آب ناسازگار ادراک می کنند. هدف پژوهش، داوری فنی یا اخلاقی درباره اینکه کدام کنش‌گر "محق" یا "مقصر" است نیست؛ بلکه بر فهم و تبیین شکاف‌های ادراکی و ارتباطی میان زیست‌جهان ذینفعان محلی و نهادهای مرتبط با آب تمرکز دارد. این شکاف‌ها به شکل‌گیری و تشدید تضادهای اجتماعی در منطقه و در نهایت، گذار آن‌ها به خشونت اجتماعی کمک کرده‌اند.

جامعه مورد مطالعه این پژوهش شامل ذی‌نفعان محلی و کارشناسان مرتبط با مدیریت منابع آب در حوزه آبخیز کرخه در استان خوزستان بود (جدول ۱). مشارکت‌کنندگان شامل کشاورزان، دامداران، ساکنان محلی و نیز کارشناسان و مدیران حوزه آب و محیط‌زیست بودند که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم از بحران آب منطقه تأثیر پذیرفته‌اند. نمونه‌گیری به‌صورت هدفمند و با رویکرد گلوله‌برفی انجام شد تا افرادی انتخاب شوند که دارای تجربه یا دانش مستقیم درباره تنش‌ها و تضادهای مرتبط با آب منطقه باشند (Patton, 2015). فرایند نمونه‌گیری و انجام مصاحبه‌ها تا دستیابی به اشباع نظری ادامه یافت؛ به‌گونه‌ای که در مصاحبه‌های پایانی، داده‌ها و مضامین جدید و معناداری که بتواند به توسعه چارچوب مفهومی پژوهش منجر شود، حاصل نشد. در مجموع، داده‌های کیفی پژوهش از طریق ۲۶ مصاحبه نیمه‌ساختاریافته در زمستان ۱۴۰۱ و بهار ۱۴۰۲ گردآوری شد. از این تعداد، ۱۱ نفر از کارشناسان و مدیران نهادهای دولتی مرتبط با آب و محیط‌زیست بودند که شامل سازمان حفاظت محیط‌زیست (۲ نفر)، سازمان آب و برق خوزستان (۲ نفر)، معاونت حفاظت و بهره‌برداری و امور آب مناطق (۲ نفر)، شرکت کرخه و شاوور (۱ نفر)، سازمان جهاد کشاورزی (۲ نفر)، استانداری (۱ نفر) و سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی (۲ نفر) بودند. همچنین، ۳ نفر از مشارکت‌کنندگان از شرکت‌های مهندسین مشاور و سازمان‌های مردم‌نهاد محیط‌زیستی و ۱۲ نفر از ذی‌نفعان محلی بودند که شامل ۵ کشاورز و ۷ دامدارِ بهره‌بردار از رودخانه و کانال‌های منطقه می‌شدند. ذی‌نفعان محلی بر اساس تجربه مستقیم و مستمر از کمبود آب، درگیری با فعالیت‌های کشاورزی یا دامداری وابسته به منابع آب و آگاهی از تنش‌های اجتماعی مرتبط با آن، به‌عنوان ذی‌نفعان کلیدی انتخاب شدند. مدت زمان هر مصاحبه بین ۴۵ دقیقه تا دو ساعت متغیر بود.

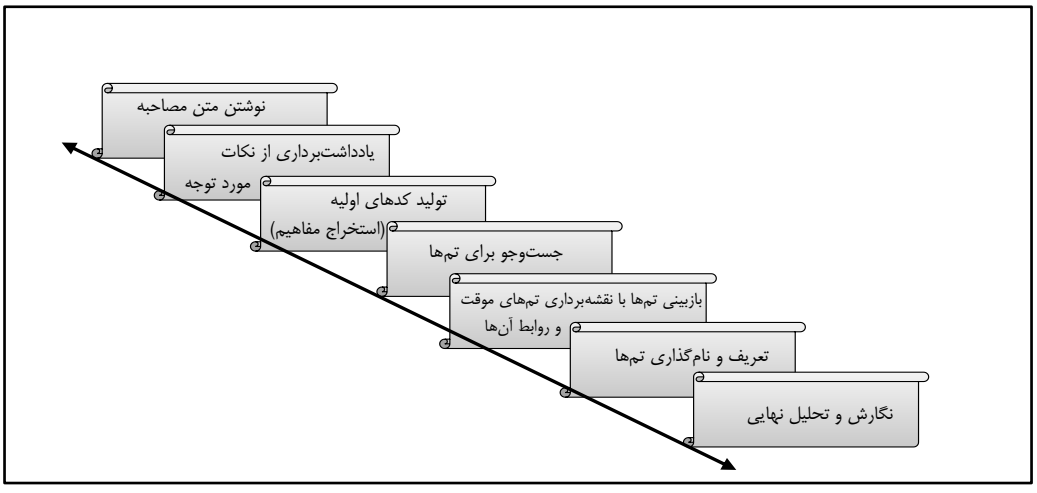
گردآوری داده‌ها بر پایه مصاحبه‌های عمیق و نیمه‌ساختاریافته انجام شد. پرسش‌های مصاحبه با هدف بررسی تجربه

1. Interpretivist research paradigm

تحقیقات ترویج و توسعه روستایی، دوره ۴، شماره ۲، ۱-۲۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۵

مشارکت‌کنندگان از کمبود آب، برداشت آنان از نحوه مدیریت و توزیع منابع آب، اشکال بروز تضادهای اجتماعی، نقش نهادهای حکمرانی آب و پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و روانی بحران آب طراحی شد. برای دستیابی به داده‌های جامع‌تر، دو پروتکل مصاحبه مجزا برای ذی‌نفعان محلی و کارشناسان تدوین گردید. مصاحبه‌ها با رضایت مشارکت‌کنندگان ضبط و در مواردی که امکان ضبط وجود نداشت، یادداشت‌برداری دقیق همراه با ثبت نشانه‌های غیرکلامی انجام شد. تحلیل داده‌های کیفی با استفاده از روش تحلیل مضمون[1] انجام شد. تحلیل مضمون روشی انعطاف‌پذیر برای شناسایی، تحلیل و گزارش الگوهای معنادار در داده‌های کیفی است و امکان استخراج ساختارهای معنایی و الگوهای تکرارشونده در تجربه مشارکت‌کنندگان را فراهم می‌کند (Braun & Clarke, 2006; Clarke & Braun, 2013). فرایند تحلیل بر اساس مراحل پیشنهادی براون و کلارک شامل آشنایی با داده‌ها، تولید کدهای اولیه، جست‌وجوی مضامین، بازبینی مضامین، تعریف و نام‌گذاری مضامین و در نهایت نگارش گزارش تحلیلی انجام شد (شکل ۲). در مرحله نخست، تمامی مصاحبه‌ها به‌صورت کلمه‌به‌کلمه پیاده‌سازی و چندین بار مطالعه شدند تا پژوهشگر با محتوای داده‌ها آشنایی کامل پیدا کند. سپس کدگذاری اولیه به‌صورت خط به خط و با رویکرد کدگذاری باز انجام شد و مفاهیم معنادار استخراج گردید. در این مرحله از نرم‌افزار MAXQDA برای سازماندهی و مدیریت داده‌ها استفاده شد.

پس از استخراج کدهای اولیه، در مرحله جست‌وجوی مضامین، کدهایی که از نظر مفهومی به یک ایده، تجربه یا الگوی مشترک اشاره داشتند، در کنار یکدیگر قرار گرفتند و در قالب مضامین موقت یا بالقوه سامان یافتند. این مرحله مستلزم عبور از سطح توصیف‌های پراکنده و حرکت به‌سوی شناسایی الگوهای معنادار و فراگیر در داده‌ها بود؛ به‌گونه‌ای که پیوندهای مفهومی میان تجربه‌ها، ادراکات و روایت‌های مشارکت‌کنندگان آشکار شود. در مرحله بازبینی مضامین، مضامین موقت از حیث انسجام درونی و تمایز بیرونی مورد ارزیابی و پالایش قرار گرفتند. بدین معنا که بررسی شد آیا کدهای ذیل هر مضمون با هسته معنایی آن هم‌خوانی دارند و آیا مرزهای تحلیلی میان مضامین مختلف به‌صورت روشن و متمایز قابل تشخیص است. در ادامه و در مرحله تعریف و نام‌گذاری مضامین، برای هر مضمون نهایی عنوانی صریح و تعریفی دقیق تدوین شد تا هم جوهره معنایی آن روشن شود و هم حدود مفهومی آن نسبت به سایر مضامین مشخص گردد. این مرحله به تمایزگذاری شفاف میان مضامین اصلی و فرعی انجامید و امکان ارائه روایتی منسجم، دقیق و نظام‌مند از داده‌ها را فراهم کرد.

شکل ۲. مراحل تحلیل تماتیک

(منبع: ترسیم نگارندگان با اقتباس از Braun و Clarke (۲۰۰۶) و Ngulube (۲۰۱۵))

برای افزایش قابلیت اعتماد[2] یافته‌های کیفی، از معیارهای چهارگانه لینکلن و گوبا شامل اعتبار[3]، قابلیت انتقال[4]، قابلیت تأیید[5] و

[1] Thematic analysis
2. Trustworthiness
3. Credibility
4. Transferability
5. Confirmability

اطمینان‌پذیری[1] استفاده شد (Lincoln & Guba, 1985). این معیارها در پژوهش‌های اخیر با رویکرد کیفی به‌طور گسترده مورد استفاده قرار گرفته‌اند (Enworo, 2023). برای تقویت اعتبار یافته‌ها، پیش از آغاز مصاحبه‌ها، سؤالات و محورهای مصاحبه توسط پنج تن از استادان و کارشناسان حوزه آب از نظر تناسب با اهداف پژوهش و پوشش ابعاد موضوع مورد بازبینی قرار گرفت. پس از گردآوری داده‌ها نیز متن مصاحبه‌ها به‌صورت مکرر بازخوانی و کدهای اولیه با داده‌های خام تطبیق داده شدند. همچنین، در مواردی که در تفسیر یا معنای اظهارات مشارکت‌کنندگان ابهام وجود داشت، موضوع مورد نظر با مشارکت‌کننده مربوطه مجدداً بررسی شد تا از انطباق برداشت پژوهشگر با منظور وی اطمینان حاصل شود[2]. افزون بر این، نمونه‌گیری و انجام مصاحبه‌ها تا دستیابی به اشباع ادامه یافت. برای تقویت انتقال‌پذیری، زمینه پژوهش و ویژگی‌های منطقه مورد مطالعه، گروه‌های مشارکت‌کننده، معیارهای انتخاب آنان و فرایند گردآوری داده‌ها به‌صورت تفصیلی توصیف شد. ارائه این توصیف غنی به خواننده امکان می‌دهد با در نظر گرفتن ویژگی‌های زمینه‌ای پژوهش، درباره میزان قابلیت انتقال یافته‌ها به زمینه‌های مشابه قضاوت کند. برای تقویت تأییدپذیری، مراحل گردآوری، سازمان‌دهی و تحلیل داده‌ها مستندسازی شد و مسیر تحلیل از داده‌های خام و کدهای اولیه تا شکل‌گیری مضامین فرعی و مضمون اصلی دنبال و ثبت گردید. همچنین، مضامین استخراج‌شده به‌طور مستمر با متن مصاحبه‌ها تطبیق داده شدند تا اطمینان حاصل شود که تفسیرها بر داده‌های تجربی مشارکت‌کنندگان استوار هستند و تا حد امکان از تأثیر پیش‌فرض‌های پژوهشگر بر یافته‌ها کاسته شود. برای تقویت اطمینان‌پذیری، فرایند کدگذاری در دو مقطع زمانی مجزا توسط پژوهشگر تکرار شد و نتایج دو مرحله با یکدیگر مقایسه گردید. موارد اختلاف یا عدم همخوانی در کدگذاری مجدداً به متن مصاحبه‌ها ارجاع داده شد و پس از بازبینی، کدگذاری نهایی انجام گرفت. این فرایند بازکدگذاری و بازبینی به منظور بررسی ثبات فرایند تحلیل و افزایش انسجام کدگذاری انجام شد. مجموعه این اقدامات، اعتمادپذیری فرایند تحلیل و اتکاپذیری یافته‌های پژوهش را تقویت کرد.

یافته‌ها

در مراحل اولیه فرآیند تحلیل مضمون، حدود ۷۰۰ کد باز از داده‌های مصاحبه استخراج شد که پس از پالایش، ادغام و بازبینی مفهومی، در قالب ۱۸ مضمون فرعی و ۷ مضمون اصلی سازمان‌دهی شدند. با توجه به هدف مقاله حاضر، تحلیل بر مضامین و کدهایی متمرکز شد که به فرایند تشدید تضادهای مرتبط با آب و اشکال مختلف خشونت اجتماعی مرتبط با آب اشاره داشتند. در نتیجه، مضمون محوری "تشدید تضادهای مرتبط با آب و تبدیل آن‌ها به خشونت اجتماعی" شناسایی شد؛ مضمونی که روند تبدیل تنش‌های ناشی از کمبود آب به تضادهای اجتماعی و خشونت را در منطقه مورد پژوهش بازنمایی می‌کند. ذیل این مضمون محوری، پنج مضمون فرعی شامل "مقاومت مدنی و مطالبه‌گری"، "خشونت ساختاری و نابرابری"، "خشونت فیزیکی و تلفات انسانی"، "پیامدهای روانی و فروپاشی اجتماعی" و "پیامدهای اجتماعی و اقتصادی بحران آب" استخراج شد. این مضامین نشان می‌دهند که بحران آب در حوضه کرخه چگونه از یک مسئله محیط‌زیستی به مسئله‌ای اجتماعی و تعارض‌آمیز تبدیل شده است. در جدول ۲ نمونه‌ای از کدهای استخراج‌شده به همراه نقل‌قول‌های مشارکت‌کنندگان شامل خبرگان (RE) و ذی‌نفعان محلی (RF) ارائه شده است. همچنین، شبکه مضامین استخراج‌شده در ذیل این مضمون محوری در جدول ۳ ارائه شده است. این مضامین، ابعاد مختلف تجربه ذی‌نفعان از بحران آب را بازنمایی می‌کنند و نشان می‌دهند که کمبود آب و نابرابری در دسترسی به منابع، در شرایط کنونی در قالب اشکال متنوعی از کنش اعتراضی، تبعیض ساختاری، خشونت مستقیم و پیامدهای روانی-اجتماعی تجربه می‌شود.

جدول ۲. نمونه‌ای از کدهای باز استخراج شده از مصاحبه با خبرگان

نشانگر	کد مفهومی باز	نقل قول
RE10	استفاده از اعتراضات اجتماعی به‌عنوان ابزار دستیابی به مطالبات	متاسفانه مردم اینجا یک بَک‌گراند دارند. این که فشار بیاوریم و اعتراض کنیم تا به منافعمان برسیم.

1. Dependability
2. Member checking

تحقیقات ترویج و توسعه روستایی، دوره ۴، شماره ۲، ۱-۲۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۵

نشانگر	کد مفهومی باز	نقل قول
RE12	سکوت کشاورزانِ خُرد به‌خاطر ترس از محرومیت آبی	جامعه خاموش جمعیت ضعیف هستند. چون می‌ترسد اگر حرفی بزند یا اعتراضی کند، بزرگ مالک به او آب ندهد.
RF17	مطالبه معوضه کشت در زمان ممنوعیت کشت	گفت آب نیست. گفتم خب معوضه‌ی کشت بدید. شما می‌گید از برج ۳ تا برج ۸ هیچی نکارید، خب مردم چی بخورند؟
RF22	بی‌توجهی مسئولان به بازخورد و گزارش مشکلات محلی	صدا سیما و از استان و تشکل‌ها میان مشکلات را می‌بینن و انتقال می‌دهند اما کسی گوش شنوا ندارد که رسیدگی کند.
RF16	برخورد نامتوازن با متخلفان آبی	یک نفر اینجا کل منطقه رو فلج کرده شاید ششصد یا هفتصد هکتار با برادراش دارند و شلتوک می‌کارند و آب به پایین‌دست نمی‌رسه....
RF18	کاهش شدید عملکرد کشاورزی در مقایسه با ظرفیت واقعی زمین	امسال درآمد هر کشاورز یک تن تا یک تن و نیم گندم است که چیزی نیست. زمین‌های ما حاصلخیز است و راحت می‌توان شش یا هفت تن برداشت کرد.
RF27	از بین رفتن حس امنیت جمعی در روستا	زمانی اینجا روستاهای ما احشامشون بیرون بود و کسی که گاوش رو میخواست بدوشه از بیرون میاوردش داخل...الان در همه خونه‌ها قفل گذاشتند این ها همه نشون دهنده ناامنیه....
RF23	اعمال خشونت فیزیکی علیه سرمیراب توسط افراد ذی‌نفوذ	بچه‌ی این آقا می‌زنه تو گوش سرمیراب، میندازتش توی آب... چیزی از چیزی تکون نمی‌خوره.
RE9	شکستن پلمپ دولتی در منازعات آبی	موارد متفرقه‌ای ممکنه اتفاق بیفته مثل شکستن پلمپ دولتی....

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۳. تم‌های اصلی و فرعی استخراج شده با استفاده از روش تحلیل مضمون

مضمون اصلی	مضمون‌های فرعی	مفهوم کدهای باز
تشدید تضادهای مرتبط با آب و تبدیل آن‌ها به خشونت اجتماعی	مقاومت مدنی و مطالبه‌گری	اقدام میدانی از طریق انسداد جاده‌ها، مطالبه پاسخگویی از مسئولان، اعتراضات اجتماعی (تجمع‌ها و نشست‌های محلی)، مطالبه جبران خسارت توسط دولت، توسل به فشار اجتماعی برای دستیابی به حقابه، درخواست شفاف‌سازی درباره میزان واقعی آب موجود، مطالبه برخورد با متخلفان برداشت آب در بالادست
	خشونت ساختاری و نابرابری	سرکوب و کنترل شدید، تبعیض نهادی و بی عدالتی ساختاری، محرومیت مضاعف مناطق پایین‌دست، نابرابری در دسترسی به منابع حمایتی و نهاده‌ها، محروم‌سازی کشاورزان از برنامه معیشت جایگزین، تبعیض در اجرای محدودیت کشت میان مناطق مختلف، نابرابری در برخورد با متخلفان قدرتمند و کشاورزان عادی
	خشونت فیزیکی و تلفات انسانی	درگیری مستقیم کشاورز با مأموران یا مدیران محلی آب، خشونت کلامی و تهدید فیزیکی، نزاع‌های مرگ بار بر سر آب، قتل و خون‌خواهی ناشی از خشونت آبی، درگیری مسلحانه و جانی بین مردم محلی، تخریب تجهیزات و تأسیسات آبی، تبدیل اختلاف آبی به نزاع قبیله‌ای طولانی‌مدت، استفاده از خرابکاری (انداختن فیوز) برای قطع آب رقیب
	پیامدهای روانی و فروپاشی اجتماعی	افسردگی و رنج روانی ناشی از بروز خشونت، احساس تحقیر و طردشدگی، تضعیف سرمایه اجتماعی و همبستگی محلی، بی‌اعتمادی به آینده و ناامیدی، فروپاشی اعتماد و انسجام اجتماعی، کاهش اعتماد به نهادهای رسمی، احساس ناامنی در روستا، اندوه جمعی از تخریب محیط زیست محلی
	پیامدهای اجتماعی و اقتصادی بحران آب	فشار اقتصادی و فقر، مهاجرت اجباری و گسترده روستاییان، نابودی معیشت کشاورزی، ترک کشاورزی و تغییر ساختار نسلی کشاورزی، زیان مالی گسترده و کاهش بهره‌وری، تعویق ازدواج و بحران معیشت جوانان،

منبع: یافته‌های پژوهش

مضمون مقاومت مدنی و مطالبه‌گری

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در حوضه کرخه، نخستین مرحله بروز تضادهای ناشی از کمبود آب معمولاً در قالب مقاومت مدنی و مطالبه‌گری جمعی ظاهر می‌شود. در این مرحله، نارضایتی‌های پراکنده فردی به تدریج به کنش‌های جمعی تبدیل می‌شوند و ذی‌نفعان محلی می‌کوشند از طریق اشکال مختلف اعتراض اجتماعی، مطالبات خود را درباره به دسترسی به آب و نحوه مدیریت آن مطرح کنند .

این کنش‌ها عمدتاً با تجمع‌های اعتراضی، پیگیری شکایات و مطالبه پاسخگویی از نهادهای مسئول آغاز می‌شود و در برخی موارد به اقداماتی مانند انسداد جاده‌ها یا اعمال فشار اجتماعی برای جلب توجه مسئولان می‌انجامد.

روایت‌های مشارکت‌کنندگان نشان می‌دهد که این نوع کنش‌ها معمولاً در شرایطی شکل می‌گیرند که کشاورزان و ساکنان پایین‌دست با کمبود آب و تأخیر در آبیاری مواجه‌اند و در عین حال، سازوکارهای رسمی رسیدگی به مطالبات خود را ناکارآمد یا غیر پاسخگو می‌دانند. برای مثال، یکی از کشاورزان منطقه ابوحمیظه اظهار می‌کند:

«خیلی اعتراض و تجمع کردیم که آب را برامون باز کنند تا اینکه خبر رسید به بالادست... حالا مثل اینکه آب را باز کردند. بعضی از کسانی که زراعتشون بالادست هست آب بهشون رسید اما به ما نرسید».

به‌طور مشابه، یکی از مسئولان مدیریت بحران استانداری نیز تجربه‌ای را توصیف می‌کند که در آن برخورد با برداشت‌های غیرمجاز آب به شکل‌گیری تجمعات اعتراضی منجر شده است:

«با جمع‌آوری پمپ‌ها در سال ۱۴۰۰ برخورد شد و کار به تجمع کشیده شد و نتیجه‌اش رهاسازی آب شد».

در برخی موارد، حتی بروز تنش یا درگیری محلی نیز از سوی مشارکت‌کنندگان به‌عنوان عاملی برای جلب توجه مسئولان و تغییر در مدیریت آب تلقی شده است. یکی از کشاورزان روستای معارض در این مورد می‌گوید:

«زمانی که عشیره ... و ... سر آب دعوا کردند، برای مردم سبب خیر شد، چون بعدش آب را باز کردند».

نمونه‌های دیگری از داده‌ها نیز نشان می‌دهد که کشاورزان در مواجهه با اقدامات کنترلی دولت برای جمع‌آوری تجهیزات برداشت آب، به اشکال نمادین مقاومت مدنی متوسل شده‌اند. یکی از کارکنان امور آب حمیدیه توضیح می‌دهد:

«زمانی که می‌خواستیم در منطقه موتورپمپ‌ها را قلع و قمع کنیم، کشاورز جلوی ماشین می‌خوابید و می‌گفت: منو بکش و بعد نون زن و بچه‌ام را ببر...»

افزون بر این، افزایش چشمگیر شکایات رسمی نیز نشانه‌ای از گسترش مطالبه‌گری در سال‌های اخیر است. به گفته یکی از کارشناسان حقوقی:

«سالی که استخدام شدم شاید در سال بیست تا شکایت هم ثبت نمی‌شد، اما الان بالاتر از ۵۰۰ شکایت ثبت شده است».

مجموع این شواهد نشان می‌دهد که مقاومت مدنی و مطالبه‌گری، نخستین صورت‌بندی جمعی تضادهای مرتبط با آب در منطقه است؛ مرحله‌ای که در آن تنش‌های ناشی از کم‌آبی از سطح نارضایتی فردی فراتر رفته و به کنش اعتراضی سازمان‌یافته تبدیل می شود.

مضمون خشونت ساختاری و نابرابری

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در پسِ تضادهای آشکار بر سر آب در حوضه کرخه، الگوهای عمیق‌تری از خشونت ساختاری و تبعیض در دسترسی به منابع وجود دارد. روایت‌های مشارکت‌کنندگان حاکی از آن است که کشاورزان و ساکنان پایین‌دست حوضه اغلب خود را در نظام تخصیص آب در موقعیتی نابرابر می‌بینند و معتقدند برخی مناطق یا بهره‌برداران از دسترسی با ثبات‌تر و حمایت بیش‌تری برخوردارند، در حالی که گروه‌های ضعیف‌تر با محدودیت‌های شدیدتری مواجه‌اند. یکی از کشاورزان در این زمینه می‌گوید:

«کسانی که قوی هستند همیشه آب دارند و کانال‌شان پر است، کسانی که ضعیف هستند آب ندارند».

همچنین برخی مشارکت‌کنندگان به نابرابری در پرداخت خسارت‌های کشاورزی اشاره کرده‌اند. یکی از کشاورزان در شهرستان هویزه بیان می‌کند:

«پارسال چند میلیون ضرر کردیم، چهل درصدش را برگرداندند؛ ولی زمین کناری هشتاد درصد پرداخت شده و عدالتی نیست».

بخش دیگری از داده‌ها نشان می‌دهد که احساس تبعیض تنها به توزیع آب محدود نمی‌شود، بلکه به نابرابری در دسترسی به سازوکارهای حقوقی و نهادی نیز گسترش می‌یابد. یکی از ساکنان روستای عطابیه در این‌باره می‌گوید:

«کشاورزان ضعیف نمی‌توانند از حق خود دفاع کنند... بیشتر کشاورزهای پایین‌دست سواد کمی دارند و نمی‌توانند برای پیگیری کارهایشان به استانداری بروند».

تحقیقات ترویج و توسعه روستایی، دوره ۴، شماره ۲، ۱-۲۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۵

در برخی روایت‌ها، نقش کنشگران قدرتمند اقتصادی نیز در محدود شدن دسترسی جوامع محلی به منابع آبی مطرح شده است. برای نمونه، یکی از ساکنان روستایی مجاور تالاب هورالعظیم اظهار می‌کند:

«شرکت‌های نفتی آب را برای پایین‌دست محدود ولی نیروهای غیر بومی استخدام می‌کنند».

افزون بر این، برخی مشارکت‌کنندگان از نوعی انسداد ساختاری در پیگیری مطالبات خود سخت گفته‌اند. یکی از کشاورزان این وضعیت را چنین توصیف می‌کند:

«حرف که بزنی پوستت را می‌کنند و ساکت هم که باشی پوستت کنده می‌شود؛ چکار کنیم که یک لقمه نان برای زن و بچه ببریم».

این شواهد نشان می‌دهد که تجربه تضادهای مرتبط با آب برای بسیاری از مشارکت‌کنندگان با ادراک تبعیض، حذف از فرایندهای تصمیم‌گیری، نابرابری در برخورد با متخلفان و محدودیت در دسترسی به مسیرهای رسمی مطالبه حق همراه است.

مضمون خشونت فیزیکی و تلفات انسانی

یافته‌ها نشان می‌دهد که در برخی موارد، تضادهای مرتبط با آب در حوضه کرخه از سطح تنش و اعتراض فراتر رفته و به خشونت فیزیکی مستقیم تبدیل شده‌اند. مشارکت‌کنندگان از درگیری‌های فیزیکی، تهدیدهای مسلحانه، تخریب تجهیزات و حتی تلفات انسانی در پی منازعات آبی سخن گفته‌اند.یکی از کشاورزان منطقه حمیدیه در اشاره به یکی از این رخدادها می‌گوید:

«پریروز سه چهار نفر اینجا سر آب کشته شدند؛ کشاورزها آب می‌خواهند، اگر آب بود که این دعواها نمی‌شد».

یکی دیگر از کشاورزان روستای عطابیه از درگیری‌های قبیله‌ای مرتبط با دسترسی به آب چنین یاد می‌کند:

«عشیره ... با یک عشیره دیگر بر سر آب درگیری داشتند؛ دو نفر کشته شدند و شش نفر مجروح شدند».

برخی روایت‌ها نیز به رقابت و تنش‌های شدید میان بهره‌برداران بالادست و پایین‌دست در نقاط برداشت یا مسیرهای انتقال آب اشاره دارد. یکی از کشاورزان روستای معارض توضیح می‌دهد:

«کشاورزهای بالادست هویزه با بیل مکانیکی خودسرانه لایروبی کردند و آب را به سمت خودشان بردند. کشاورزان پایین‌دست هم تصمیم گرفتند طرف خودشان لایروبی کنند که بین بیل‌های مکانیکی دعوای عشایری شد».

برخی کارشناسان نهادهای مرتبط با آب نیز به تهدیدهای مسلحانه در زمان اجرای مقررات اشاره کرده‌اند. یکی از کارکنان اداره امور آب بیان می‌کند:

«بالادست وقتی مأمور می‌خواهد برق را قطع کند، با تفنگ تهدید می‌کنند».

در روایت‌های دیگر، احساس بی‌اثر بودن مسیرهای حل اختلاف، زمینه توسل به زور را برجسته می‌کند. یکی از مشارکت‌کنندگان در توصیف چنین وضعیتی می‌گوید:

«اگر بدون خشونت و زور کارم حل نمی‌شود، مجبور می‌شوم کلاش بگیرم».

همچنین یکی از کشاورزان برداشت‌کننده از کانال درباره فشار ناشی از مشاهده برداشت آب در بالادست و بروز رفتارهای تقابلی چنین گفت:

«مردم اینجا ضرری که می‌کنند خودخواسته نیست...وقتی میبینی کشتت تشنه‌اس بعد همسایه بالادست داره آبگیری میکنه! ما عربا یه ضرب‌المثل داریم می‌گیم آدم تشنه حوض رو می‌شکونه...»

این داده‌ها نشان می‌دهد که در برخی مناطق، تضادهای مرتبط با آب به سطحی از شدت رسیده‌اند که در آن کانال‌ها، ایستگاه‌های پمپاژ و نقاط برداشت آب به کانون‌های رویارویی مستقیم تبدیل شده‌اند.

مضمون پیامدهای روانی و فروپاشی اجتماعی

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که پیامدهای بحران آب در حوضه کرخه به خسارت‌های اقتصادی و محیط‌زیستی محدود نیست، بلکه آثار عمیق روانی و اجتماعی نیز بر زندگی جوامع محلی بر جای گذاشته است. کاهش دسترسی به آب، از دست رفتن محصول،

تضعیف معیشت کشاورزی و نااطمینانی نسبت به آینده، فشارهای روانی چشمگیری بر کشاورزان و خانواده‌های آنان وارد کرده است. در روایت‌های مشارکت‌کنندگان، احساساتی مانند اضطراب، ناامیدی، تحقیر، درماندگی و اندوه بارها تکرار شده است.

برای مثال، یکی از مشارکت‌کنندگان در اشاره به وضعیت تالاب هورالعظیم می‌گوید:

«هور آدم را گریه می‌اندازد... ماهی و طیور رفت».

این نوع روایت‌ها بیانگر تجربه‌ای عمیق از فقدان محیطی است که با احساس اندوه و دلتنگی نسبت به چشم‌اندازهای از دست رفته همراه است. افزون بر این، فشارهای اقتصادی ناشی از کمبود آب و کاهش درآمد کشاورزی نیز به شکل‌گیری احساس تحقیر و درماندگی در میان برخی کشاورزان انجامیده است. یکی از مشارکت‌کنندگان در این زمینه می‌گوید:

«اگر آب نداشته باشیم به چه درد می‌خوریم؟ چرا باید طوری آب را رها کنند که هم زمین تشنه بماند و هم ضرر مالی و روحی به کشاورز برسد؟»

در برخی روایت‌ها نیز تأکید می‌شود که پیامدهای تضادهای مرتبط با آب تنها محدود به لحظه وقوع درگیری نیست، بلکه آثار روانی و آسیب‌زا آن می‌تواند برای مدت طولانی بر افراد و خانواده‌ها باقی بماند. یکی از مشارکت‌کنندگان در تشریح این آسیب‌های روانی ماندگار بیان می‌کند:

« این دعوا یک دعوای خیابانی نبود؛ سر آب بود. تا بیست سال دیگر هم این آدم و خانواده‌اش از این اتفاق تأثیر می‌گیرند.

آدمی که همچین اتفاقی براش افتاده و وارد این درگیری‌ها میشه شما عسل هم بذاری جلوش تلخه براش!»

همزمان با پیامدهای روانی، بحران آب به تدریج بر روابط اجتماعی و انسجام جامعه محلی نیز تأثیر گذاشته است. رقابت بر سر منابع محدود آب در برخی موارد موجب تضعیف اعتماد میان کشاورزان و شکل‌گیری فضایی از سوءظن و بی‌اعتمادی شده است. یکی از مشارکت‌کنندگان در توصیف این وضعیت می‌گوید:

« اگر یک نفر کاشت، همه می‌کارند. یکی می‌گه اول جلوی فلانی را بگیرید بعد ما را..... اعتماد وجود ندارد».

در برخی موارد نیز فاصله میان تصمیمات مدیریتی و واقعیت‌های محلی به‌عنوان عاملی برای تشدید بی‌اعتمادی مطرح شده است. یکی از مشارکت‌کنندگان اظهار می‌کند:

«در جلسات شورای کشاورزی و آب نماینده کشاورزها نیست... تصمیمات زیادی گرفته می‌شود ولی اجرا نمی‌شود. کشاورزها باید دعوت شوند چون سر زمین هستند و شرایط را بهتر می‌دانند».

این شواهد حاکی از آن است که بحران آب نه‌تنها به فشار روانی و احساس فقدان انجامیده، بلکه سرمایه اجتماعی، اعتماد متقابل و انسجام محلی را نیز تضعیف کرده است.

مضمون پیامدهای اجتماعی و اقتصادی بحران آب

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که کم‌آبی در حوضه کرخه پیامدهای گسترده‌ای در حوزه اجتماعی و اقتصادی برای جوامع روستایی وابسته به کشاورزی و دامداری به همراه داشته است. کاهش دسترسی به آب آبیاری، اختلال در عملکرد شبکه‌های آبیاری و ناپایداری در مدیریت منابع آب، مستقیماً بر تولید کشاورزی و دامداری تأثیر گذاشته و به کاهش درآمد خانوارهای روستایی، افزایش بدهی و تضعیف امنیت معیشتی انجامیده است.

برخی مشارکت‌کنندگان به زیان‌های مالی قابل توجه ناشی از قطع یا محدودیت آب اشاره کرده‌اند. برای نمونه، یکی از کشاورزان در این باره بیان می‌کند:

«پارسال ۴۵ روز آب را بستند. ریحان کاشته بودیم و دو تا پمپ ما هم سوخت. حدود ۹۰ میلیون خسارت دیدیم، بعد هم آمدند گفتند پول آب را بده!»

در برخی موارد، این وضعیت حتی به فروش اجباری دارایی‌های معیشتی نیز منجر شده است. یکی از دامداران منطقه رفیعه اظهار

تحقیقات ترویج و توسعه روستایی، دوره ۴، شماره ۲، ۱-۲۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۵

می‌کند:

« اگر کاری بود دامم را می‌فروختم... آینده پسرم خراب می‌شود، مجبورم دامم را بفروشم».

همچنین برخی مشارکت‌کنندگان از گسترش فقر و دشواری‌های معیشتی سخن گفته‌اند. یکی از افراد در این‌باره بیان می‌کند:

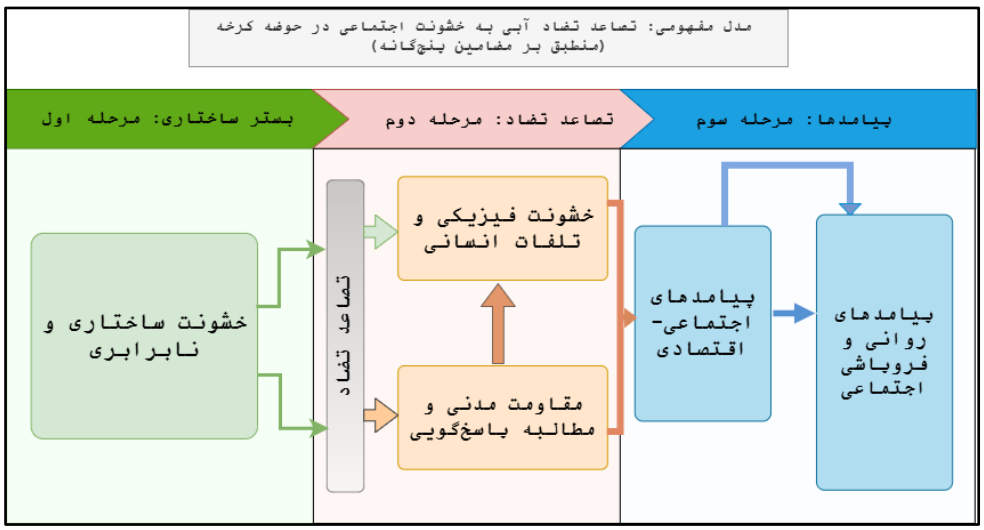
خیلی از مردم به خلاف کشیده می‌شوند؛ نان ندارند بخورند. کسی هست که یک سال هست نتونسته مرغ بخره چون بیکاره...

یکی دیگر از پیامدهای مهم بحران آب در منطقه، مهاجرت و کاهش جمعیت روستاها است. کاهش درآمد کشاورزی و محدود شدن فرصت‌های معیشتی باعث شده است که بخشی از جمعیت روستایی، به‌ویژه جوانان، برای یافتن کار به شهرها مهاجرت کنند. یکی از کشاورزان روستای رفیعه در این زمینه اشاره می‌کند:

«اگر جمعیت رفیعه را با بیست سال پیش مقایسه کنیم، خیلی کمتر شده است».

این شواهد نشان می‌دهد که بحران آب در منطقه با کاهش بهره‌وری کشاورزی، افزایش فقر، فروش دارایی‌های معیشتی، ترک کشاورزی و مهاجرت روستاییان همراه بوده است.

شکل ۳ مدل مفهومی برآمده از تحلیل مضمون را نشان می‌دهد که نحوه ارتباط مضامین اصلی استخراج‌شده از تجربه ذی‌نفعان را در قالب یک فرایند تشدید تضاد تبیین می‌کند. بر اساس این مدل، خشونت ساختاری و نابرابری به‌عنوان بستر شکل‌گیری تضادهای مرتبط با آب عمل می‌کند؛ بستری که در آن تبعیض ادراک‌شده، توزیع نابرابر منابع، حذف از فرایندهای تصمیم‌گیری و نابرابری در دسترسی به آب، زمینه بروز نارضایتی‌های اجتماعی را فراهم می‌سازد. در چنین شرایطی، نخستین واکنش جوامع محلی در قالب مقاومت مدنی و مطالبه‌گری از جمله تجمع‌های اعتراضی، مطالبه پاسخگویی مسئولان و اقدامات جمعی برای دسترسی به آب ظاهر می‌شود. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در مواردی که این مطالبات از طریق سازوکارهای رسمی پاسخ مؤثری دریافت نکرده‌اند، تضادها به سمت خشونت فیزیکی و تلفات انسانی شدت یافته و در قالب درگیری‌های محلی، نزاع‌های عشیره‌ای و تهدیدهای مسلحانه بروز کرده‌اند. در ادامه، این فرایند با مجموعه‌ای از پیامدهای اجتماعی همراه بوده است که از یک‌سو در قالب پیامدهای اجتماعی و اقتصادی مانند ناامنی معیشتی، کاهش درآمد، فقر، فروش دارایی‌ها، ترک کشاورزی و مهاجرت اجباری و از سوی دیگر در قالب پیامدهای روانی و فروپاشی اجتماعی نظیر اضطراب، احساس تحقیر، سوگ محیط‌زیستی، کاهش اعتماد اجتماعی و تضعیف سرمایه اجتماعی نمایان شده است

شکل ۳. مدل مفهومی فرایند تشدید تضادهای مرتبط با آب در حوضه کرخه از بستر ساختاری تا پیامدهای اجتماعی

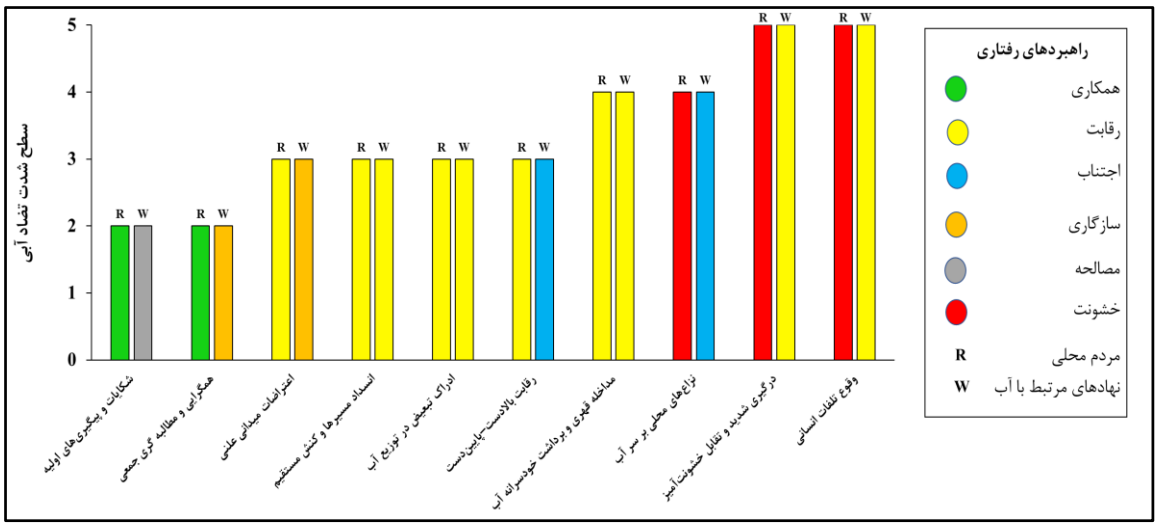
منبع: یافته‌های پژوهش، با بهره‌گیری از ادبیات نظری موضوع

شکل ۴ روند تغییر شدت تضادهای مرتبط با آب و تحول راهبردهای رفتاری دو گروه اصلی کنشگران، شامل مردم محلی و نهادهای مرتبط با آب، را در طول فرآیند تشدید تضادها نشان می‌دهد. در این چارچوب، سطح ۱ نشان‌دهنده وضعیت تنش نهفته و سطح پنهان تضاد است که

هنوز به کنش و تقابل آشکار تبدیل نشده است؛ ازاین‌رو، نمود رفتاری تضاد از سطح ۲ آغاز می‌شود. یافته‌ها حاکی از آن است که در مراحل اولیه (سطح ۲)، هر دو طرف در چارچوب تعاملات مسالمت‌آمیز عمل می‌کنند. مردم محلی از راهبرد حل مسئله مشارکتی[1] بهره می‌گیرند و تلاش می کنند از طریق شکایت، پیگیری‌های اداری و مطالبه‌گری جمعی، مسائل را از مسیرهای رسمی حل‌وفصل کنند. در مقابل، نهادهای مرتبط با آب نیز با اتخاذ راهبردهای مصالحه[2] و سازگاری[3]، مطالبات را تا حدودی پذیرفته و سعی در مدیریت وضعیت بدون رویارویی مستقیم دارند.

با تداوم کمبود آب و حل‌نشدن مطالبات، شدت تضاد به سطح ۳ افزایش می‌یابد و الگوی رفتاری دو طرف نیز تغییر می‌کند. در این مرحله، مردم محلی از راهبرد همکاری فاصله گرفته و به سمت رقابت[4] حرکت می‌کنند که در قالب اعتراضات میدانی، انسداد مسیرها و طرح آشکار ادراک تبعیض در توزیع آب نمود پیدا می‌کند. هم‌زمان، نهادهای مرتبط با آب نیز در برخی رویدادها از رویکرد سازگارانه به رقابت تغییر جهت می دهند یا در مواجهه با رقابت میان ذی‌نفعان بالادست و پایین‌دست، اجتناب[5] را در پیش می‌گیرند. این یافته نشان می‌دهد که در این مرحله، تعاملات مشارکتی جای خود را به تقابل بر سر منافع و منابع محدود آب می‌دهد. با ورود تضاد به سطح ۴، شدت رقابت افزایش یافته و کنش‌ها از اعتراضات سازمان‌یافته به اقدامات قهری و برداشت‌های خودسرانه آب و سپس نزاع‌های محلی بر سر منابع آبی تبدیل می‌شود. در این مرحله، مردم محلی راهبرد خشونت را اتخاذ می‌کنند، در حالی که نهادهای مرتبط با آب عمدتاً به اجتناب از مواجهه مستقیم روی می‌آورند. این الگو بیانگر آن است که کاهش ظرفیت مداخله مؤثر نهادهای مسئول هم‌زمان با افزایش اقدامات یک‌جانبه مردم، زمینه را برای تشدید بیشتر تعارض فراهم می‌کند.

در بالاترین سطح شدت تعارض (سطح ۵)، هر دو طرف در موقعیتی کاملاً تقابلی قرار می‌گیرند. مردم محلی وارد مرحله درگیری شدید و خشونت فیزیکی می‌شوند و نهادهای مرتبط با آب نیز در واکنش به این وضعیت، عمدتاً از راهبرد رقابت و اعمال اقتدار استفاده می‌کنند. نتیجه این مرحله، وقوع درگیری‌های شدید و تلفات انسانی است که نشان‌دهنده شکست سازوکارهای پیشین مدیریت تعارض و تبدیل اختلافات بر سر تخصیص آب به یک بحران اجتماعی آشکار است.

شکل ۴. مدل فرایند تشدید تضادهای مرتبط با آب در حوضه کرخه؛ راهبردهای رفتاری بر اساس مدل توماس–کیلمن

منبع: محاسبات و یافته‌های پژوهش بر اساس تحلیل مضمون مصاحبه‌ها و با بهره‌گیری از مدل راهبردهای رفتاری تعارض توماس–کیلمن (Thomas & Kilmann, 1976)

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که تضادهای مرتبط با آب در حوضه کرخه را نمی‌توان صرفاً به کمبود فیزیکی آب مرتبط

1. Collaborate
2. Compromise
3. Accommodate
4. Compete
5. Avoid

تحقیقات ترویج و توسعه روستایی، دوره ۴، شماره ۲، ۱-۲۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۵

دانست. آنچه از روایت‌های مشارکت‌کنندگان برمی‌آید این است که کم‌آبی زمانی به تضاد اجتماعی آشکار تبدیل می‌شود که در بستری از نابرابری نهادی، ادراک بی‌عدالتی، ضعف پاسخ‌گویی و محدودیت دسترسی به سازوکارهای مؤثر حل اختلاف تجربه شود. از این منظر، بحران آب در پایین‌دست حوضه کرخه نه فقط یک مسئله هیدرولوژیک، بلکه پدیده‌ای اجتماعی، نهادی و سیاسی است که در آن کیفیت حکمرانی آب نقشی تعیین‌کننده در شکل‌گیری، تداوم و تشدید تضادها دارد. این نتیجه با دیدگاه‌های هیدرولوژی اجتماعی همخوان است که بر نقش عوامل اجتماعی، سیاسی و نهادی در شکل‌گیری روابط پیرامون منابع آب تأکید می‌کنند (Döring et al., 2024). در این چارچوب، مقاومت مدنی را می‌توان آستانه گذار از پذیرش منفعلانه کم‌آبی به کنش اعتراضی فعال دانست؛ مرحله‌ای که در آن ذی‌نفعان محلی هنوز در پی دیده‌شدن، پاسخ‌گویی و اصلاح ترتیبات موجود و نه لزوماً ورود به خشونت مستقیم هستند. اهمیت این مرحله در آن است که همچنان امکان مداخله نهادی، میانجی‌گری و مهار تعارض وجود دارد؛ با این حال، بی‌پاسخ ماندن مطالبات می‌تواند زمینه را برای گذار به اشکال شدیدتر تقابل فراهم کند.

یکی از محوری‌ترین یافته‌های این مطالعه، نقش خشونت ساختاری و نابرابری نهادی در بسترسازی برای تشدید تضادهاست. روایت‌های مشارکت‌کنندگان نشان می‌دهد که تجربه کم‌آبی در منطقه با احساس حذف از فرایندهای تصمیم‌گیری، تبعیض در تخصیص منابع، نابرابری در برخورد با متخلفان و ضعف دسترسی به حمایت‌های نهادی پیوند خورده است. این یافته را می‌توان با مفهوم سلطه هیدرولیک توضیح داد؛ مفهومی که نشان می‌دهد چگونه کنشگران برخوردار از قدرت بیشتر می‌توانند قواعد تخصیص، کنترل و بهره‌برداری از منابع را به نفع خود شکل دهند (Thommandru et al., 2025). در چنین وضعیتی، مسئله فقط کمبود آب نیست، بلکه چگونگی توزیع قدرت، فرصت و حق دسترسی به این منبع حیاتی است. افزون بر این، این یافته‌ها مصداق ملموسی از تجربه روان‌شناختی بی‌عدالتی و احساس محرومیت نسبی است که Osazuwa آن را از محرک‌های اصلی بسیج اجتماعی در بسترهای تعارض‌آمیز می‌داند (Osazuwa, 2025). یافته‌های این پژوهش همچنین با شواهد تطبیقی موجود در ادبیات همکاری و تعارض منابع آب همخوانی دارد. برای مثال، Jama و همکاران (۲۰۲۶)، نشان داده‌اند که تداوم همکاری در شرایط تنش آبی مستلزم وجود اعتماد پیشینی میان گروه‌ها، وابستگی متقابل و حضور نهادهای محلی یا سنتی برخوردار از ظرفیت میانجی‌گری است. مقایسه این الگو با وضعیت حوضه کرخه نشان می‌دهد که فرسایش اعتماد، احساس حذف از فرایندهای تصمیم‌گیری و ناکارآمدی سازوکارهای حل اختلاف، از جمله عواملی بوده‌اند که زمینه تشدید تضاد را فراهم کرده‌اند. بنابراین، آنچه در کرخه مشاهده می‌شود صرفاً برآمده از فشار محیطی نیست، بلکه حاصل ضعف زیرساخت‌های اجتماعی و نهادی لازم برای حفظ همکاری در شرایط بحران است.

در صورت تداوم نابرابری‌های ساختاری و ناکامی سازوکارهای نهادی، تضادهای مرتبط با آب می‌توانند از مرحله اعتراض و رقابت فراتر روند و امنیت انسانی را به‌طور مستقیم تهدید کنند. از این منظر، خشونت فیزیکی در حوضه کرخه نباید صرفاً واکنشی هیجانی یا مقطعی تلقی شود، بلکه باید آن را پیامد شکست ترتیبات نهادی در مهار و مدیریت تعارض دانست. این برداشت با مطالعاتی همسو است که نشان می‌دهند کمبود منابع به‌خودی‌خود به خشونت منجر نمی‌شود، بلکه این الگوهای توزیع، ادراک بی‌عدالتی و ضعف سازوکارهای حل اختلاف است که تنش‌های محیط‌زیستی را به منازعه خشونت‌آمیز تبدیل می‌کند (Döring, 2026). در عین حال، نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که پیامدهای بحران آب بسیار فراتر از خشونت مستقیم است و ابعاد عمیق روانی، اجتماعی و معیشتی را نیز دربرمی‌گیرد. فشار ناشی از کاهش درآمد، از دست رفتن منابع معیشتی، نااطمینانی نسبت به آینده، تضعیف اعتماد اجتماعی و احساس گسست از محیط زندگی، همگی حاکی از آن است که بحران آب در کرخه با نوعی آسیب‌دیدگی جمعی همراه شده است. این وضعیت را می‌توان در پیوند با مفهوم سوگ بوم‌شناختی[1] فهم کرد؛ وضعیتی که در آن تخریب یا دگرگونی محیط طبیعی به احساس فقدان، اندوه و گسست از مکان می‌انجامد (Comtesse et al., 2021). در این معنا، بحران آب نه فقط زمین و

1. Ecological grief

محصول، بلکه هویت، احساس تعلق و کیفیت روابط اجتماعی را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. هم‌زمان، یافته‌ها نشان می‌دهد که بحران آب در کرخه به چرخه‌ای از کاهش بهره‌وری، افزایش فقر، فروش دارایی‌های معیشتی، مهاجرت و تضعیف ساختارهای اجتماعی روستاها دامن زده است. این نتیجه با پژوهش‌هایی همسو است که نشان می‌دهند فشارهای محیط‌زیستی زمانی به بحران اجتماعی تبدیل می‌شوند که با آسیب‌پذیری‌های اقتصادی و نهادی درهم تنیده شوند (Nieto, 2023; Döring, 2026). بنابراین، کم‌آبی در حوضه کرخه را باید بخشی از یک بحران چند لایه اجتماعی-اقتصادی دانست که ظرفیت سازگاری جوامع محلی را به‌تدریج فرسایش می‌دهد.

مدل مفهومی برآمده از این پژوهش نیز نشان می‌دهد که تشدید تضادهای مرتبط با آب و تبدیل آن‌ها به خشونت اجتماعی در حوضه کرخه فرایندی خطی، ساده و از پیش تعیین‌شده نیست، بلکه از برهم‌کنش مستمر میان بسترهای ساختاری، واکنش‌های اجتماعی و پیامدهای انباشته شکل می‌گیرد. در این فرایند، خشونت ساختاری و نابرابری نهادی بستر نارضایتی را فراهم می‌کند، مقاومت مدنی نخستین پاسخ جمعی به این وضعیت است، و تداوم بی‌پاسخ‌ماندن مطالبات می‌تواند زمینه گذار به اشکال شدیدتر تعارض، از جمله خشونت مستقیم، را فراهم سازد. با این حال، یافته‌های پژوهش از یک مسیر کاملاً ثابت و اجتناب‌ناپذیر حمایت نمی کند. در برخی موارد، کمبود آب و نابرابری در دسترسی به‌سرعت به درگیری‌های فیزیکی انجامیده، در حالی که در برخی دیگر، پیامدهای روانی، اجتماعی و اقتصادی بدون بروز خشونت مستقیم آشکار شده‌اند. از این رو، اشکال مختلف خشونت و آسیب اجتماعی را باید فرایندهایی به‌هم‌پیوسته و گاه هم‌زمان دانست که تحت تأثیر شرایط محلی، روابط قدرت، ادراک بی‌عدالتی و شیوه‌های مدیریت تعارض شکل می‌گیرند. این الگو با مدل پویایی تعارض توماس و کیلمن (Thomas & Kilmann, 1976) و نیز منحنی شدت تعارض Cusackو همکاران (۲۰۲۱) نیز قابل توضیح است. یافته‌ها نشان می‌دهد که با افزایش شدت تضاد، رفتار ذی‌نفعان محلی و نمایندگان نهادهای مرتبط با آب از راهبردهای نسبتاً مشارکتی به راهبردهای رقابتی و در برخی موارد به مواجهه خشونت‌آمیز تغییر می‌کند. در این میان، حل‌نشدن مطالبات اولیه، تداوم ادراک بی‌عدالتی و نبود سازوکارهای مؤثر پاسخ‌گویی نهادی، مهم‌ترین عوامل این جابه‌جایی رفتاری‌اند. از این رو، تشدید تضادهای مرتبط با آب و تبدیل آن‌ها به خشونت اجتماعی در حوضه کرخه را باید نه پیامد صرف کمبود فیزیکی آب، بلکه حاصل تعامل پویای میان راهبردهای رفتاری کنشگران و نحوه پاسخ نهادهای مسئول دانست.

در جمع‌بندی، این پژوهش با اتخاذ رویکردی کیفی و فرآیندی نشان داد که بحران آب در حوضه کرخه پدیده‌ای صرفاً زیست‌محیطی یا فنی نیست، بلکه فرایندی اجتماعی و نهادی است که در صورت تداوم نابرابری، ضعف پاسخ‌گویی و فرسایش اعتماد، می‌تواند از سطح نارضایتی و مطالبه‌گری به سطوح شدیدتر تعارض و خشونت اجتماعی گذر کند. دلالت اصلی این یافته برای حکمرانی آب آن است که مدیریت پایدار بحران آب، مستلزم عبور از رویکردهای صرفاً فنی و توجه هم‌زمان به عدالت توزیعی، مشارکت معنادار ذی‌نفعان، سازوکارهای مؤثر حل اختلاف، پاسخ‌گویی نهادی و بازسازی اعتماد اجتماعی است. بر این اساس، پیشگیری از تشدید تضادهای مرتبط با آب تنها از مسیر افزایش عرضه یا کنترل فیزیکی منابع حاصل نمی‌شود، بلکه نیازمند اصلاح ترتیبات حکمرانی، کاهش احساس بی عدالتی، و تقویت ظرفیت‌های اجتماعی و نهادی برای مدیریت اختلاف در شرایط بحران است.

در رابطه با محدودیت‌های این پژوهش می‌توان گفت که پیچیدگی‌های امنیتی و حساسیت موضوع، یکی از محدودیت‌های اصلی این پژوهش بود. از آنجا که بخشی از تضادهای مرتبط با آب در منطقه به درگیری‌های شدید و تلفات انسانی انجامیده بود، جلب اعتماد مشارکت‌کنندگان، به‌ویژه در میان جوامع محلی و عشایری پایین‌دست، برای بازگو کردن جزئیات رویدادها با ملاحظات اخلاقی و حفاظتی جدی همراه بود. افزون بر این، به دلیل ماهیت غیررسمی و حساس بسیاری از پویایی‌های تعارض، اسناد مکتوب یا داده‌های رسمی منسجمی درباره زنجیره رویدادها، تجمعات و درگیری‌های فیزیکی مرتبط با نقاط برداشت و توزیع آب در دسترس نبود؛ ازاین‌رو، بازسازی فرایند تشدید تضاد عمدتاً بر تواتر روایی، حافظه جمعی و تقاطع‌سنجی روایت‌های کیفی مشارکت‌کنندگان استوار

تحقیقات ترویج و توسعه روستایی، دوره ۴، شماره ۲، ۱-۲۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۵

شد. همچنین، با توجه به زمینه‌مند بودن[1] بالای تضادهای مرتبط با آب در حوضه کرخه و پیوند آن‌ها با ساختارهای اجتماعی و هنجارهای محلی، تعمیم مستقیم یافته‌ها به سایر حوضه‌های آبریز بدون توجه به زمینه اجتماعی و نهادی هر مورد، با احتیاط همراه است.

حامی مالی

بنا به اظهار نظر نویسنده مسئول، این مقاله حامی مالی نداشته است.

سهم نویسندگان در پژوهش

با توجه اینکه مقاله حاضر مستخرج از رساله دکتری نویسنده اول می‌باشد، سهم و نقش نویسنده اول، به عنوان دانشجوی رساله، نویسنده دوم و سوم به عنوان راهنما و نویسنده چهارم و پنجم به عنوان استاد مشاور بود.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می دارند که هیچ تضاد منافعی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

تقدیر و تشکر

نویسندگان از همه افراد، به دلیل مشاوره و راهنمایی علمی و مشارکت آنها در این مقاله تشکر و قدرانی می نمایند.

منابع

اداره کل هواشناسی استان خوزستان (۱۴۰۳). ویژگی‌های جغرافیایی و اقلیمی استان خوزستان .سازمان هواشناسی کشور، وزارت راه و شهرسازی. بازیابی‌شده از https://khzmet.ir/image/climakh.pdf

شرکت توسعه منابع آب و نیروی ایران (۱۳۸۸). طرح مطالعات سیستماتیک حوزه آبخیز رودخانه کرخه، گزارش مطالعات اجتماعی. ۷۰ص.

عباسی، رسول؛ و همتی، رضا. (۱۳۹۲). تحلیل تطبیقی-کیفی تضاد سیاسی خشونت‌آمیز در سطح کلان. جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۴(۲)، ۸۹-۱۰۹.

عیوضی، یاور؛ دشتی، محمدتقی؛ صدقی، محمدباقر؛ و ایمانی مقدم، مهدی. (۱۳۹۹). تحلیل مضمون عوامل مؤثر بر فرهنگ تضاد در میان ایرانیان. دوفصلنامه مطالعات فرهنگی اجتماعی حوزه، ۴(۷)، ۷۵-۱۰۴.

غفاری، صدیقه؛ قربانی، مهدی؛ سلاجقه، علی؛ نادری، احمد؛ غنیان، منصور؛ و آزادی، حسین. (۱۴۰۳). تحلیل موقعیت کنشگران و تضادهای نهادی در حکمرانی آب خوزستان. مجله علمی سامانه‌های سطوح آبگیر باران، ۱۲(۳)، ۹۷-۱۱۶.

غفاری، صدیقه. (۱۴۰۴). تحلیل اثرات حکمرانی آب بر تضادها و خشونت‌های اجتماعی در خوزستان (رساله دکتری). دانشکدگان کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه تهران.

محمدزاده، فاطمه؛ و بیات، محمد حسین. (۱۴۰۳)، تحلیل تأثیر فشارهای فرهنگی و قومیتی بر بروز خشونت‌های مسلحانه در استان خوزستان، ششمین همایش بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی مطالعات اجتماعی و فرهنگی، آذر ۱۴۰۳.

مدنی قهفرخی، سعید؛ طیرانی، بهروز؛ احمدی امویی، بهمن؛ اسدی زیدآبادی، حسن؛ گوارایی، فاطمه؛ حیدرزاده، محمد؛ و مدنی، یاسمن. (۱۴۰۱). مظاهرات سلمیه؛ اعتراضات آب در خوزستان؛ بررسی موردی یک خیزش (گزارش داخلی). مؤسسه رحمان (رشد، حمایت، اندیشه). ۱۷۷ص.

مطالعات آمایش استان خوزستان (۱۳۹۰)، گزارش منابع طبیعی و منابع آب استان، گزارش پشتیبان، جلد هفتم.

Agade, K. M., Anderson, D., Lugusa, K., & Owino, E. A. (2022). Water governance, institutions and conflicts in the Maasai rangelands. The Journal of Environment & Development, 31(4), 395-420.

Al-Muqdadi, S. W. (2022). The spiral of escalating water conflict: the theory of hydro-politics. Water, 14(21), 3466.

Anderson, H. K., Quilliam, R. S., & Price, H. (2025). Water conflicts: Exploring how stakeholder behaviours influence conflict (de-) escalation in practice. Environmental Science & Policy, 169, 104096.

Beck, A. (2014). Drought, dams, and survival: linking water to conflict and cooperation in Syria's civil war. *In* International Affairs Forum (Vol. 5, No. 1, pp. 11-22). Routledge.

1. Contextual

Blanco, E., & Donoso, G. (2024). Going with the Flow: How Local Water User Associations Have Shaped Water Resource Management in Chile. Water, 16(16), 2329.

Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology, Qualitative Research in Psychology, 3, 77-101.

Carpenter, W. S. (1936). Politics: Who Gets What, When, How. By Harold D. Lasswell. (New York: Whittlesey House. 1936. Pp. ix, 264.). American Political Science Review, 30(6), 1174-1176.

Clarke, V. & Braun, V. (2013). Teaching thematic analysis: Overcoming challenges and developing strategies for effective learning. The Psychologist, 26(2), 120-123.

Comtesse, H., Ertl, V., Hengst, S. M., Rosner, R., & Smid, G. E. (2021). Ecological grief as a response to environmental change: A mental health risk or functional response? International journal of environmental research and public health, 18(2), 734.

Cusack, J. J., Bradfer-Lawrence, T., Baynham-Herd, Z., Castelló y Tickell, S., Duporge, I., Hegre, H., ... & Bunnefeld, N. (2021). Measuring the intensity of conflicts in conservation. Conservation Letters, 14(3), e12783.

Detges, A. (2016). Local conditions of drought-related violence in sub-Saharan Africa: The role of road and water infrastructures. Journal of Peace Research, 53(5), 696-710.

Döring, S. (2026). Water and communal conflict: A review of the literature. Wiley Interdisciplinary Reviews: Water, 13(1), e70056.

Döring, S., Kim, K., & Swain, A. (2024). Integrating socio-hydrology, and peace and conflict research. *Journal of* Hydrology, *633*, 131000.

Enworo, O. C. (2023). Application of Guba and Lincoln's parallel criteria to assess trustworthiness of qualitative research on indigenous social protection systems. Qualitative research journal, 23(4), 372-384.

Gehrig, J., & Rogers, M. M. (2009). Water and conflict: incorporating peacebuilding into water development. Catholic Relief Services.

Ghafari, S., Ghorbani, M., Salajegheh, A., Fritsch, O., Naderi, A., & Gain, A. K. (2024). Tracing water governance across different levels in Iran. Environmental science & policy, 162, 103933.

Gizelis, T. I., & Wooden, A. E. (2010). Water resources, institutions, & intrastate conflict. Political Geography, 29(8), 444-453.

Gleick, P. H. (2017). Climate, water, and conflict: Commentary on Selby et al. 2017. Political Geography, 60, 248-250.

Gleick, P. H., & Shimabuku, M. (2023). Water-related conflicts: definitions, data, and trends from the water conflict chronology. Environmental Research Letters, 18(3), 034022.

Gurr, T. R. (1970). Why Men Rebel. Princeton University Press.

Hasan, M. H., Hossain, M. J., & Nipa, S. A. (2025). Navigating water discord: a review of water conflicts in the common resource management system in coastal areas. Frontiers in Water, 6, 1405601.

Hodgson, Isla D., Redpath, Steve, M., Fischer, Anke, Young, Juliette. (2018). Fighting talk: organizational discourses of the conflict over raptors and grouse moor management in Scotland. Land Use Policy 77, 332–343.

Homer-Dixon, T. F. (1991). On the threshold: environmental changes as causes of acute conflict. International security, 16(2), 76-116.

Ide, T. (2015). Why do conflicts over scarce renewable resources turn violent? A qualitative comparative analysis. Global Environmental Change, 33, 61-70.

Ide, T. (2016). Toward a constructivist understanding of socio-environmental conflicts. Civil wars, 18(1), 69-90.

Jama, O. M., Ide, T., Fritsch, O., & Taucher, P. (2026). Environmental peacebuilding in difficult contexts: a fuzzy-set qualitative comparative analysis of conditions for communal cooperation in Somalia. Journal of peace research, xjag036.

Koubi, V., Böhmelt, T., Spilker, G., & Schaffer, L. (2018). The determinants of environmental migrants' conflict perception. International Organization, 72(4), 905–936.

Lederach, J. (2015). Little book of conflict transformation: Clear articulation of the guiding principles by a pioneer in the field. Simon and Schuster.

Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). Naturalistic Inquiry. Beverly Hills, CA: Sage.

Lund, M.S. (1996). Preventing Violent Conflicts: A Strategy for Preventive Diplomacy. United States Institute of Peace Press, Washington, D.C.

Mach, K. J., Kraan, C. M., Adger, W. N., Buhaug, H., Burke, M., Fearon, J. D., ... & von Uexkull, N. (2019). Climate as a risk factor for armed conflict. Nature, 571(7764), 193-197.

Michel, D. (2020). Water conflict pathways and peacebuilding strategies (No. 164). United States Institute of Peace.

تحقیقات ترویج و توسعه روستایی، دوره ۴، شماره ۲، ۱-۲۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۵

Nieto, N. (2023). Water scarcity and social conflict. Diálogos Latinoamericanos, 32, 94-108.

Ngulube, P. (2015). Qualitative data analysis and interpretation: systematic search for meaning. Addressing research challenges: making headway for developing researchers, 131(156), 681-694.

O'Neil, C., & Sheely, R. (2019). Governance as a root cause of protracted conflict and sustainable peace: Moving from rhetoric to a new way of working. Stockholm International Peace Research Institute.

Osazuwa, O. M. C., Oghogho, M. Y., Mboto, A. A., Onogwu, G. P., & Gogogwute, O. (2025). Climate change and civil conflict in Africa: understanding the interconnections. American Journal of Political Science Law and Criminology, 7(05), 158-174.

Patton, M. Q. (2015). Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice (4th ed.). Sage.

Pearson, A. L., Mack, E. A., Ross, A., Marcantonio, R., Zimmer, A., Bunting, E. L., ... & Evans, T. (2021). Interpersonal Conflict over Water Is Associated with Household Demographics, Domains of Water Insecurity, and Regional Conflict: Evidence from Nine Sites across Eight Sub-Saharan African Countries. Water, 13(9), 1150.

Reimer, L. E., Schmitz, C. L., Janke, E. M., Askerov, A., Strahl, B. T., & Matyók, T. G. (2015). Transformative change: An introduction to peace and conflict studies. Lexington Books.

Rubenstein, R. E. (2017). Responsibility for Peacemaking in the Context of Structural Violence. International Journal on Responsibility, 1(2), 3.

Sultana, F., & Loftus, A. (2019). The right to water in a global context: Challenges and transformations in water politics. In Water Politics (pp. 1-14). Routledge.

Thomas, Kenneth & Kilmann, Ralph. (1976). Thomas-Kilmann conflict MODE instrument. 10.1037/t02326-000.

Thommandru, A., Turdialiev, M. A., & Mone, V. (2025). Hydro-hegemony in the Anthropocene: Neoliberal Paradigms and Global South Marginalization in Water Scarcity Governance. Journal of Developing Societies, 41(3), 383-405.

Xu, Q., Boelens, R., & Veldwisch, G. J. (2022). Rural drinking water governance politics in China: Governmentality schemes and negotiations from below. Political Geography, 97, 102703.

Wiederkehr, C., Ide, T., Seppelt, R., & Hermans, K. (2022). It's all about politics: Migration and resource conflicts in the global south. World Development, 157, 105938.

World Bank. (2018). Pathways for peace: Inclusive approaches to preventing violent conflict.